

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások

Primus inter omnes
Tanulmányok Bedy Vince születésének
150. évfordulójára

Szerkesztette:

Arató György
Nemes Gábor
Vajk Ádám

Győr

2016

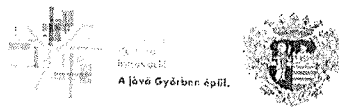
*A tanulmány másolata
hiteles, mindenben egyezik
az eredetivel.
Medgyesy István*

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai
Források, feldolgozások 25.

Publikationen des Diözesanarchivs von Raab
Quellen, Studien 25

A kötet megjelenését a

Nemzeti Kulturális Alap

Győr Megyei Jogú Város Önkormányzata

és a

Bedy Vince Alapítvány

támogatta.

Olvasószerkesztő: Csillag Dóra – Nemesné Matus Zsanett

Az idegen nyelvű rezüméket fordította és gondozta: Csillag Dóra

Mutató: Csermelyi József

Címlapterv: Kurcsis László

HU ISBN 978-615-5035-13-5

HU ISSN 1786-6480

© A szerzők és szerkesztők, 2016.

© Egyházmegyei Levéltár, 2016.

Kiadja a Győri Egyházmegyei Levéltár

Felelős kiadó: Vajk Ádám igazgató

Tipográfia és tördelés: Neumann Tibor, színes íveknél: Tanai Csaba Taca

Nyomdai munkálatok: Kódex Könyvgyártó Kft.

Megjelent 400 példányban

A mesolat hitels Medgyes S. Norbert

MEDGYESY S. NORBERT

Kisiskolák, tanítómesterek és kéziratok énekeskönyveik
a 18. századi győri egyházmegyében

Bevezetés a kisiskolákról

Oláh Miklós (1493–1568) esztergomi érsek *Iskolaszabályzatai* (1554, 1558) ugyanolyan jelentős kereteket és lehetőséget biztosítottak a musica sacra tanításának, mint amilyent a korábbi évszázadokban élvezett. Az alsófokú oktatásban és vele együtt a kistelepüléseken az 1630-ban hivatalosan feladott esztergomi ritus helyett a 17. század végére az anyanyelvű, strófikus népének foglalta el az első helyet.¹ A katolikus felekezet körében a népének a virágkorát 17–18. században élte.² E műfaj fő forrásait a nyomtatott és az ezek nyomán keletkezett kéziratok, népi énekeskönyvek jelentik. Utóbbiakat főként iskolamesterek vetették papírra, terjedelmük 100–500 oldal között mozog. A katolikus felekezet részéről a 20. század közepéig tartó hagyomány legkorábbi példája a csíkszentkirályi *Petri András-énekeskönyv* 1630–1631-ből.³ A tanulmányunkban vizsgált 18. századi énekeskönyvek megőrizték a főbb, korabeli nyomtatott, hivatalos énekeskönyvek, a *Cantus Catholici* kiadásainak (Lőcse, 1651; Kassa, 1674; Nagyszombat, 1703),⁴ a Kájoni János (1629–1687) erdélyi ferences által szerkesztett és Csíksomlyón kinyomtatott *Cantionale Catholicum* (1676, 1719),⁵ továbbá – ritkább

¹ *Szendrei Janka*: Latin nyelvű gregorián ének. In: *Bárdos Kornél* (szerk.): Magyarország zenei története II. 1541–1686. Bp. 1990. 155–160.

² Népénektörténet példákkal, elemzésekkel: *Rajeczky Benjamin* (szerk.): Magyarország zenei története I. Középkor. Bp. 1988. 457–487; *Bárdos Kornél* (szerk.): Magyarország zenei története II. Bp. 1990. 155–213; *Dobszay László*: A magyar népének. Veszprém, 1995; bibliográfiával: *Medgyesy S. Norbert*: A katolikus népének feltárásáról és kritikai kiadásáról. In: *Szelestei N. László* (szerk.): Lelkiségtörténeti számvetés. (Pázmány Irodalmi Műhely, Lelkiségtörténeti tanulmányok 1) Piliscsaba 2008. 139–172; 1800 előtti magyarországi katolikus népének és énekeskönyvek szakirodalmi bibliográfiája. Kézirat gyanánt összeállította: *Bogár Judit*. Bp. 2014. A világhálón olvasható: [https://bt.k.ppke.hu/uploads/articles/570339/file/nepenek_bibliografia_BJ\(1\).pdf](https://bt.k.ppke.hu/uploads/articles/570339/file/nepenek_bibliografia_BJ(1).pdf).

³ *Petri András-énekeskönyv* (1630–1631): OSZK Kt. Quart. Hung. 1395. Leírása: *Stoll Béla*: A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840). Bp. 2002. (a továbbiakban: *STOLL*: A magyar kéziratok énekeskönyvek) Nr. 50.

⁴ Bővebben: *Holl Béla* (szerk.): Régi Magyar Költők Tára (RMKT) XVII. század / 7. Bp. 1974; *Stoll Béla* (s. a. r.): Régi Magyar Költők Tára XVII. század 15/A/B. (A jegyzeteket írta: Holl Béla.) Bp. 1992.

⁵ Kiadta: *Domokos Pál Péter* (szerk.): „... édes Hazámnak akartam szolgálni ...” Kájoni János: *Cantionale Catholicum*. Petrás Incze János: Tudósítások. Bp. 1979. Dallamait l. *Kővári Réka*: A Deák-Szentes-kézirat – The Deák-Szentes Manuscript. Bp. 2013.

esetben – a Náray György nagyszombati kanonok szerkesztette *Lyra coelestis* (Nagyszombat, 1695) több, népszerűvé vált tételét.

E kéziratos énekeskönyvek keletkezési helye szinte kivétel nélkül az ún. *schola vernacula*, vagyis az anyanyelvi népiskola, amelyek felállításáról az 1560-as nagyszombati zsinat rendelkezett.⁶ Röviddel ezután szabad királyi városi, mezővárosi és községi (plébániai, majd filiális) szinten minden felekezet elindította ezt az iskolatípust, ami a törökök kiűzése után vált teljessé. Ezekben az alapfokú intézményekben az iskolamester, a történeti források elnevezésével *ludi magister*, *scholae rector*, *ludi rector*, vagy egyszerűen *magister* az adott település gyermekeit írásra, olvasásra, éneklésre és katekizmusra tanította.⁷ Már a Terézia bécsi udvarának iskolaügyi reformerei később ezt az iskolatípust illették *schola nationalis* – *Nationalschule* név alatt, ami az anyanyelvi oktatásra utal. Az I. *Ratio Educationis* (1777) *schola vernacula seu nationalis*, az 1806-ban kibocsátott II. *Ratio Educationis* pedig *schola trivialis* névvel jelölte őket.⁸

Az iskolatörténet eddig alig vizsgált⁹ forrásbázisa a *canonica visitatiók* és az ehhez szorosan tartozó *conscriptiók* kézírattömege.¹⁰ Bennük külön pontként szerepel minden plébániánál és filiánál a ludi magister neve, teljes összeírás esetén a származási helye, életkora, képzettsége, az adott intézményben eltöltött ideje, továbbá iskolája állapotának és a tanítói javadalmainak pontos megadása.

Tanulmányunkban a történeti (1777 előtti) győri egyházmegye területéről fennmaradt 18. századi kéziratos énekeskönyvek másolójának, néhány esetben szerzőinek nevét, életkörülményeit, közösségük templomát és azok szertartásait,

⁶ *Mészáros István*: Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között. Bp. 1981. (a továbbiakban: MÉSZÁROS: Az iskolaügy története) 416–417; *Mészáros István* (összeáll.): A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 996–1996. Bp. 1996. 18–19.

⁷ Vö. *Mészáros István*: Népoktatásunk 1553–1777 között. Bp. 1972. (a továbbiakban: MÉSZÁROS: Népoktatásunk) 17–21; MÉSZÁROS: Az iskolaügy története 424; *Mészáros István*: Magyar iskolatípusok 996–1990. (A Magyar Neveléstörténet Forrásai VI) Bp. 1995. 16.

⁸ Kritikai kiadása: *Ratio Educationis*: az 1777-i és az 1806-i kiadás magyar nyelvű fordítása. Ford., jegyz. és mutatókkal ellátta: *Mészáros István*. Bp. 1981. Az I. Ratióban: 65–68 az 1806-os, II. Ratióban: 231–236. Elemzése: *Fináczy Ernő*: A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában. Bp. 1899; *Kosáry Domokos*: Művelődés a XVIII. század Magyarországon. Bp. 1983. A teréziánus iskolareformok megvalósulásáról és a Felbiger-féle, hazánkban 1775-től működő normaiskolák rendszeréről bővebben: *Mészáros István*: Népoktatásunk szervezeti-tartalmi alakulása 1777–1830 között. Bp. 1984.

⁹ Az Esztergom környéki falvak 18. századi tanítóiról és díjazásáról szóló táblázatos áttekintés és elemzés: MÉSZÁROS: Népoktatásunk 111–121. A pécsi egyházmegye példáján: MÉSZÁROS: Az iskolaügy története 417–428. A 17. század egyházlátogatási jegyzőkönyvei alapján Sopron és Vas vármegyei összefüggéseket elemez: *Mészáros István*: Ezer év iskolái a végeken. In: *Mészáros István*: Magyar iskola: 996–1996. Előadások, cikkek, beszédek. Bp. 1997. 244–259, 250–251.

¹⁰ A győri egyházmegye visitatióinak katalógusa: *Dóka Klára* (szerk.): Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 6. Győri Egyházmegye. A kötet munkatársa: *Fülöp Éva Mária*. Bp. 1998. (a továbbiakban: DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Győr) 11. A dolgozatunkban tárgyalt szombathelyi egyházmegye canonica visitatióinak jegyzéke: *Dóka Klára* (szerk.): Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 8. Szombathelyi Egyházmegye. Bp. 1999. (a továbbiakban: DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Szombathely).

mint e ludi magisterek munkaterületét vizsgáljuk. Áttekintjük, hogy a kéziratok elkészülte után még kik voltak azok a helybéli iskolamesterek, akik alkalmazhatták munkájuk során az elődeiktől örökölt énekeskönyveket.

A Szoszna Demeter György-énekeskönyv másolója Pannonhalmán alkotott 1714–1715-ben. Személyét Gacs Béla Emilián OSB azonosította Lancsics Bonifác bencéssel együtt, aki az ebben a kéziratban először előforduló *Boldogasszony Anyánk*... kezdetű *nationalis cantiót* komponálta. Szoszna a terjedelmes kéziratát Pannonhalmán iskolamesterként állította össze, bejegyzései alapján állítható, hogy magyarul, latinul és tótul (szlovákul, erre utal a Szoszna név is) nagyon jól tudott. Az eddigi vizsgálódások – források hiányában – nem tudták eldönteni, hogy Szoszna bencés volt vagy civil.¹¹

A Győr megyei Écs kézirat énekeskönyve az 1700–1725 közötti eszterdőkiből maradt fenn. A kéziratot másoló iskolamester személyét és a kötet keletkezéstörténetét Jusztin Péter tárta fel.¹²

A Kenyeri énekeskönyv (1708) szerepe a közössége életében

Kenyeri község a Rába jobb partján, Vas megye északkeleti részén, az egykori kemenesaljai esperesi kerületben található, nem messze a pápoci prépostság¹³ székhelyétől. Kecskéd községgel ma már összeépült. A község egy 370 oldalas számláló kézirat énekeskönyvvel büszkélkedhet, amely jelenleg Budapesten, Erdélyi Zsuzsanna (1921–2015) néprajztudós magángyűjteményében található,¹⁴ aki felhívta a kutatás figyelmét e becses gyűjteményre, és közzétette néhány népénekét.¹⁵ A kézirat keletkezési dátuma a szenvedéstörténeti énekek címében lelhető fel: „Cantiones De Passione Domini Nostri Jesu Christi Anno Domini 1708”.¹⁶ Erre utal vissza a *Husveti Énekek* – hasonlóan barokk keretben látható – címlapja is: „Cantiones De Resurrectione Domini Nostri Jesu Christi, Anno et Die ut supra”.¹⁷ A kézirat töredékes, a 29. oldallal kezdődik, rajta

¹¹ *Gacs Emilián*: Szoszna Demeter György kézirat énekeskönyve (1714–1715). (Pannonhalmi füzetek 20) Pannonhalma 1938. 10–14; STOLL: A magyar kézirat énekeskönyvek Nr. 178.

¹² *Jusztin Péter*: Az Écsi énekeskönyv. Szakdolgozat. Témavezető: Szelestei N. László. Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK, Piliscsaba 2011; STOLL: A magyar kézirat énekeskönyvek Nr. 159.

¹³ Történetéről bővebben: BEDY: Pápóc.

¹⁴ Köszönöm Erdélyi Zsuzsanna néprajzkutatónak, hogy a *Kenyeri énekeskönyvet* budapesti magángyűjteményében 2014. június 25-én hosszan tanulmányozhattam!

¹⁵ *Erdélyi Zsuzsanna*: Megint a népi kéziratok! *Vigilia* 65 (2000:1) 53–62; a világhálón: <http://vigilia.hu/regihonlap/2000/1/erd0001.html>; *Erdélyi Zsuzsanna*: Húsvét hangja a Kenyeri énekeskönyvben. *Vigilia* 65 (2000:4) 293–304; a világhálón: <http://vigilia.hu/regihonlap/2000/4/erd0004.html>. Az énekeskönyvet STOLL: A magyar kézirat énekeskönyvek nem ismeri.

¹⁶ Kenyeri énekeskönyv (1708) 53.

¹⁷ Kenyeri énekeskönyv (1708) 101.

karácsonyi énekekkel. A gyűjteménybe másolt énekek több kéz írásával olvashatók, és a liturgikus év rendjében haladnak. A nyilván Kájoni-ihletésű tropizált Kyrie-tételek mellett sok éneket tartalmaz Jézus Nevéről, az Oltáriszentségről, Szűz Máriáról, valamint egy költemény szól a közeli Savariában (a mai Szombathelyen) 316-ban született Szent Márton katona-püspök (*Szent Martony, Ister-szolgája...*, pag. 238.) tiszteletére. „Első De Divite et Lazaro” címmel, *Keresztény népek szuksege mi nekünk...* kezdősorral egy 20 strófás, intő jellegű história olvasható az evangéliumi (Lk 16,19–31) példabeszédről.¹⁸ Inicialéit több tételnél szép virágdíszekkel ékítette az ismeretlen másoló. Kenyeri község, az egykor. Nádasdy-birtok az énekeskönyv készítése idején a Cziráky család tulajdonában volt. Sarlós Boldogasszony (ünnepe: július 2.) tiszteletére szentelt templomát a földesúr 1716-ban építtette.¹⁹ E jeles ünnepre nem található egyetlen ének sem a nyolc esztendővel korábban papírra vetett kéziratban.

Vizsgált énekeskönyvünk jelentőségét Kenyeri történeti helyzete különösen megnöveli: Kazó István kapornaki apát 1697–1698-ban készített egyházlátogatási jegyzőkönyve szerint Kenyeri színmagyar község volt, plébániájához Kecskéd filia tartozott. Összesen 161 lelket számlált, ebből 30-an voltak katolikusok. Szent Tamás apostol tiszteletére épült temploma a falu keleti végén állt, körülötte temetővel. Az oszmán hadak az istenházát (valószínűleg 1683-ban, Bécs ellen vonulva) elpusztították, tetéjét felperzselték, boltívei beszakadtak. A liturgikus élet megszűnt, a harang a templom közelében felállított fa harangláb-ról szólalt meg. A szentélyben egy rézkelyhet őriztek egy paténával, 3 kendővel, hét abrosszal és egy pénztárlárával együtt. Plébániaépület és plébános ekkor nem volt a községben. Iskolaépületet szükség szerint alakítottak ki, ahol a Zsolnáról (Trencsén vm.) származó tót (szlovák) anyanyelvű, evangélikus vallású, közép és felső nyelvtani osztályt végzett, 35 esztendőes Zsolnay (*Solnay*) András látta el a *ludirector* feladatát. Rendszeresen felolvasást tartott a népnek. Harangozásért kenyér és 5 dénár, éjszakai, teljes halottvirrasztásért 24 dénár, egyszerűbb vigíliáért 12 dénár járt neki. Az évnegyedes böjti napok (kántorböjtek) idején 25 dénárt és egy szekér tűzifát kapott a tanulóktól, illetve szüleiktől.²⁰ Scacchi András vasvári prépost vizitációja 1713-ban nagyjából ugyanezekről a sanyarú állapotokról számolt be.²¹

Az 1748. március 25-én, Gyümölcstó Boldogasszony ünnepén Kenyeriben készített *Conscriptio* a négy filiával rendelkező, búcsúkiváltság és ereklye nélküli Sarlós Boldogasszony-plébániatemplom felszentelése éveként 1715-öt adja

¹⁸ Kenyeri énekeskönyv (1708) 239–241. Nota: Jer örvendezzunk.

¹⁹ ДОКА: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Szombathely 66–67, Nr. 68.

²⁰ Visitatio Generalis Per Stephanum Kazó Abbatem Sancti Salvatoris de Kapornak, venerabilis Capituli collegiatae Ecclesiae Castriferrei praepositum et Archidiaconum, Anno 1697–1698. SzEL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Kazó István (a továbbiakban: CV – Kazó, 1697–1698.) pag. 577–578.

²¹ Visitatio Generalis Totius Comitatus Castriferrei Peracta Per me Franciscum Scacchi Venerabilis Capituli Ecclesiae Castriferrei Praepositum. Hoc anno 1713 et Finita anno 1714. SzEL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Scacchi András I. köt. pag. 267.

meg. A templom felszerelése jóval gazdagabb, mint az 50 évvel korábbi összeírás idején. A Cziráky József kegyurasága alatt álló templomban a misézéshez szükséges liturgikus tárgyak mellett négy oltár, két harang és orgona szolgálta a szertartások szépségét. Emellett a harangláb továbbra is hívta az imádkozókat. Laikus vallásos társulatot (*confraternitas*) ekkor sem alakítottak Kenyeriben. Körmenetet húsvétkor, búzaszentelés idején (Szent Márk napja, április 25.) és Úrnapján tartottak. A protestánsoknak imaháza nem volt,²² annak ellenére, hogy 1748-ban 214 katolikus (ebből szentségekhez járulhatott 157 fő) és 38 protestáns lélek lakott a faluban.²³ Ludi magistere viszont egyik felekezetnek sem volt Kenyeriben, a katolikus gyermekeket a római hitű Kecskéd filiából járt át oktatni a kántortanító.²⁴

Kenyeri példája mutatja: minden bizonnyal a helyi írástudó előénekes által papírra vetett énekeskönyv volt a 18. század elején az egyetlen dokumentuma és garanciája a helyi vallásgyakorlatnak.

Mesterházi Miklós és a vépi iskola kézirata (1731)

A Vas megyei, Árpád-kori alapítású Vép²⁵ (*Vekendorff*) mezőváros 1496 és 1945 között a gróf Erdődy család birtoka volt. A 347 oldalú számláló, több kéz írását őrző *Vépi énekeskönyv* 1731-ből maradt fenn.²⁶ Egyik legkorábbi kézira-

²² Conscriptio Parochorum Districtus Kemenes Allensis de Anno 1748. SzEL Acta Antiqua, Littera „G”, Nr. 2. (a továbbiakban: Conscriptio – Kemenesalja, 1748.) Conscriptio Loci Kenyeri. Quantum ad Ecclesiam, Nr. 10–17.

²³ Conscriptio – Kemenesalja, 1748., Conscriptio Loci Kenyeri, Quantum ad Populum. Nr. 2.

²⁴ Conscriptio – Kemenesalja, 1748., Conscriptio Loci Kenyeri, Quantum ad servos Ecclesia, Nr. 1–3.

²⁵ 1280-ban Vas vármegye ispánja kapta a községet IV. László királytól. 1298-tól István, 1424-ből Simon nevű plébánosát ismerjük. Ez a mezőváros az Elderbach család birtoklása után az Erdődyek kezébe került, és lakóinak többsége közben protestáns hitre tért. Az Erdődy család maradt a település földes- és kegyura, magyar anyanyelvű lakossága katolizált. 1680-ban ferencesek, majd jezsuiták működtek itt. Középkori kéttornyú temploma Szent András apostol tiszteletére épült. 1734-ben renoválták, feltehetően ekkor kapott új (jelenleg is élő) titulust, Urunk színeváltozása (augusztus 6.) ünnepét, amelyet már említ 1756-ban a Batthyány-vizitáció. A régi templomot 1774-ben egytornyú templommá alakították át, amit Szily János, Szombathely első püspöke szentelt fel 1788-ban. 1862-ben megnagyobbították, és Rómából hoztattak új oltárképet. 1929-ben belső festés történt és új orgonával gazdagodott a templomhajó. Legutóbbi külső felújítása 1962-ben volt. A régi plébániát a 18. század végén építették, a mai 1967-ben épült. Hozzá tartozott Bán major, Dombhát, Ferenc major, Új major. – A szombathelyi egyházmegye névtára – Schematismus Dioecesis Sabariensis. Szombathely, 1972. 54–55; Дóκκλ: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Szombathely Nr. 180., 150–151. A vépi, 1865-ben alapított iskoláról l. *Kiss Mária*: A vépi cselédiskola. Vasi Szemle 42 (1988:3) 422–426.

²⁶ Elsőként Erdélyi Zsuzsanna adott hírt a jeles kéziratról: *Erdélyi Zsuzsanna*: Hegyet hágék, lőtőt lépék. Archaikus népi imádságok. Bp. 1976. 754–757. Bővítve: Pozsony, 1999; *Erdélyi Zsuzsanna*: „Gyönyörűségnek kertyiben.” Ádám-vigasztalók. Új Írás 23 (1983:1) 75–91; karácsonyi énekekkel: *Erdélyi Zsuzsanna*: „... Szep Zengedező Enekek következnek.” Vigilia 52 (1987:12) 890–892; *Erdélyi Zsuzsanna*: Gloriat énekellünk. Vigilia 64 (1999:1) 59–62.

tos énekgyűjteményünk, amely számos 17. századi epikus-historikus költeményt és egyházi éneket tár elénk. E manuscriptum egyértelműen alapfokú iskolához kötődik.

Az 1697. október 16-án Kazó István vezette vizitáció szerint Vépen Horváth György látott el iskolamesteri (*Ludirector*) szolgálatot.²⁷ Az 1731-ben papírra vetett énekeskönyv 130. oldalán a „Kezdetik az mi Edes Üdvözítőnknek Az mi Urunk Esus Kristusnak Dűcsössiges Fél Tamodásáruul való Szép Zengedező Enekek következnék” címet követően, egy majom és jobbról egy páva rajza alatti felirat árulja el scriptorának nevét és tanítói állását: „Anno 1731 Die 23 gl Nicolaus Mesterhazi Ludi Rector Vepiensis”.²⁸ Mesterházi Miklós iskolamesteri állását az ugyanabban az esztendőben, 1731. május 5–10-e között Vépen készült conscriptio 34. pontja is megerősíti, ráadásul – mind szakmai, mind emberi szempontból – csupa elismerő jellemzést ír anyanyelve mellett németül beszélő magiszterünkről: „De ludimagistro: Nicolaus Mesterhazi persona, doctrina bona, calet lingvam Germanicam et Hungaricam, mores bonos, instructionem iuventutis bonam.”²⁹ Fő jövedelme a községtől évente kapott 12 forint, mellé bor és a gyászszertartásokért járó 5 dénár volt. Az iskolaépület a plébános telkén állt.³⁰ Az Erdődy család kriptáját is magába foglaló, abban az esztendőben Erdődy László kegyurasága alatt működő, kéttornyú vépi templom korabeli liturgikus-zenei életéről azt tudjuk meg az énekeskönyvvel egykorú összeírásból, hogy a kórus lécekből volt összeállítva és orgonája nem volt e szentegyháznak.³¹

A kézirat további sorsáról nem tudunk, funkciója szerint helybeli iskolamesterek használhatták a 18. század folyamán. Az 1748. március 12-én készített *Conscriptio* szerint a magyar anyanyelvű, katolikus Horváth János látta el a kántortanítói teendőket, aki középszinten beszélt latinul. Hitbéli vizsgáit letette, a felsőbb, azaz az ismétlő osztályokban is tanította a fiúgyermeket. A tanári lakásához két szoba, egy konyha, egy kamra és egy istálló tartozott. Abban az évben külön kántora és – orgona hiányában – orgonistája nem volt a vépi egyházközségnek, nyilván ezeket a funkciókat is Horváth János ludi magister látta el. Kötelességei közé tartozott az esti, vagy nagyobb fizetésért, 30 dénárért az egész éjszakai halottvirrasztás, a temetés és a vízkeresztli házaldáson

²⁷ Visitatio Ecclesiae Parochialis In Oppido Vép existentis cuius, quidem Ius Patronatus pertinet ad Illustrissimam Familiam Erdődianam. Estque parochia pure Ungarica, nullam habens filialem. Celebrata die 16. mensis Octobris [1697]. In: CV – Kazó, 1697–1698. pag. 328. Vépről: 321–328.

²⁸ Vépi énekeskönyv (1731) 130.

²⁹ Series Conscriptiois tam Ecclesiae, quam Parochiae Oppidi Vepiensis in Inclyto Comitatu Castriferrei existentis ad instar benignum mandatum eminentissimi Domini Domini Philippi Ludovici mp. S. Mariae supra minervam Praesbyteri Cardinalis a Sinzendorff Episcopi Jaurinensis in ordinem digesta ut inferius specificatur. Anno 1731 die 5a Mensis Maii. SzEL Acta Antiqua, Littera „B1”, No. 1–6. (a továbbiakban: Conscriptio – 1731, Vép) Nr. 34–35. Folio- és oldalszámolás nélkül.

³⁰ Uo. Marginális bejegyzés a 34. pont (De Ludimagistro) mellett.

³¹ „...chorus ex asseribus, organum nullum. . .”: Conscriptio – 1731, Vép.

való részvétel is. Ez utóbbiért a teljes papi bevétel harmadában részesült.³² Az összeírás azt jegyzi meg, hogy a település lakói, összesen 626-an mindannyian katolikusok voltak. Következésképp a protestánsoknak nem volt *oratorium*uk a helységben. Batthyány József szombathelyi nagyprépost megbízásából Vépen 1756. október 13-án készült el egy igen részletes vizitációs jegyzőkönyv. Ekkor e mezővárosban – továbbra is – csak katolikus vallásúak éltek, közülük 698 lélek járulhatott szentségekhez, 236 fő még nem. Az Urunk Színeváltozása tiszteletére megáldott (*benedicta*), de nem felszentelt (*consecrata*) templomban és iskolájában Horváth István látta el a *Ludirector* feladatkörét. A jegyzőkönyv szerint jártas volt a katolikus hittanításban, az éneklésben és a gyermekek oktatásában. Egy kerttel ellátott romos házban lakott, a temető szomszédságában.³³ A Szily János püspök által 1780. május 27-én készített jegyzőkönyv szerint a zalai Csesztregről származó, 29 esztendő, magyar anyanyelvű, horvátul és németül közepesen beszélő Ambrus József ludi magister énekelt Vép oppidumban – feltehetően – vizsgált kéziratossá énekeskönyvükből.³⁴

Figyelemre méltó, hogy a *Vépi énekeskönyv* tartalmaz olyan Mária-énekeket, amelyek nyíltan megnevezik a katolikusok által eretneknek tartott vallásalapító személyeket, pl. Luthert és Kálvint. Elsőként a „Szép Ének” című, *Üdvözlég, Világ Aszónya, Magyar Ország Pátronáio...* kezdetű, nótajelzés nélküli, 14 strófás ének 4–5., 7–10. versszak³⁵ sorolható ide. A *Magyar Ország Oltalma, / Szépséges Maria...* kezdetű, 16 strófás népének úgy véli, hogy Magyarország sorsa addig virágzott, amíg a Szent István által testamentumban hagyott Patrona Hungariae-tisztelet a nemzetet összetartotta. Ennek bizonyítékait sorolja a költemény: olvasó (rózsafüzér) végzése, reggeli és estvéli harangozás és közben az Úrangyala éneklése, böjtölés, a máriás zászlók oltalma.³⁶ A „Nota Gyönyörűségnek kertyiben etc.” címmel és egyben dallamutalással ellátott, *Szűzeknek szép Szűz virágio...* kezdetű, 7 versszakos, ismeretlen eredetű népének szintén a nemzet őszinte, kesergő fohászait intézi Nagyszűzéhez.³⁷

³² Conscriptio Ecclesiae Oppidi Vép, Dioecesis Sabariensis in Comitatu Castriferrei in Districtu Sabariense, Die 12. Marty Anno 1748. SzEL Acta Antiqua, Littera „B1”, Nr. 1–6.

³³ Visitatio Canonica Batthyanyana, I–II. 1756. SzEL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Batthyány József. Az iskoláról: pag. 420–421. A lélekszámról: pag. 422. Vépről összesen a jegyzőkönyvben: pag. 404–432.

³⁴ Visitatio Canonica Szilyana, 9. köt. 1780. SzEL Egyházlátogatási jegyzőkönyvek, Szily János. pag. 272–273.

³⁵ Vépi énekeskönyv (1731) 252. Az ének szövegét teljes terjedelmében kiadta: Erdélyi Zsuzsanna: „...Magyarországot a Máriára bízta...” 1-2. rész: Új Írás 30 (1990:5) 61–76. és 30 (1990:6) 10–36. (a továbbiakban: ERDÉLYI: „...Magyarországot a Máriára bízta...”.) 21; Hangzó: Idvezlég, bódog Szent István királ! Szerkesztette és rendezte: Ferencz Éva. Énekel: Ferencz Éva, Kobzos Kiss Tamás, Somogyi István, Szabó András; a pasaréti ferences templom kórusa, vezényel: Déri András – Ébner László. Előszó: Erdélyi Zsuzsanna. Bp. 2000. Track 21.

³⁶ Vépi énekeskönyv (1731) 269–270. Az éneket először kiadta: ERDÉLYI: „...Magyarországot a Máriára bízta...” 22. A költeményt a vépi kézirrattal egyező szöveggel és nótajelzéssel a Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761, 431–433.) is tartalmazza.

³⁷ Vépi énekeskönyv (1731) 248–249.

Paksi Márton György és kéziratosa
Kunszigeten (1760–1761)

A két Vas megyei kézirat után a Szigetköz és a Rábaköz népénekforrásait vizsgáljuk. Paksi Márton György ludi magister személyét az általa Ötvenyisziget (Győr m.), a mai Kunsziget községben 1760–1761-ben készített, 721 oldalból álló kéziratos énekeskönyv őrizte meg.³⁸ A könyv csonka, mert a „Melodia. Jöj el Szent Lélek Úr” énekcímmel és egy őrszóval („Eörv.”) végződik.³⁹ E terjedelmes forrást *Paksi Márton György-énekeskönyv*, korábban alkalmazott elnevezéssel *Ötvenyiszigeti énekeskönyv* néven ismeri a kutatás. A 150x190 mm nagyságú kötet egykori possessoraként „A győri Szent Benedek-rendű főgymn. museumáé” bejegyzés található a könyvben. A kézirat jól olvasható, címlapjának elrendezése és a „Typis Scholaris” megjegyzés iskolai alkalmazásra és egy korábbi, általunk ismeretlen iskolai nyomtatványra utal. A címlap a másoló nevét és a keletkezés pontos dátumát is elárulja:

„SOL SEQVIUM DIVINUM SVAVI REsonantia Melodiarum per mulcens Aures Hominum, quem Corda & Mentis a Terrenis ad Coelestia avocans. Authore CoeLestI saCro Deo IVante, GeorgIo MartIno PaksI. Ludi Litterrary seu Scholae Possessionis Ötveny Sziget Inclyto Comittatui Javrinensi Adjacente pro tunc Magistro Pauperrimo, quod in Spiritu humilliato & Corde contrito Scripsit, Honoriquem Omnium Sanctorum Sacravit. Typis Scholaris per Georgium atque Martinum Paksy In Ötveny Sziget Die *pr̄ima septembris* M.DCC.LX. Esztendőben.”⁴⁰

A kézirat keletkezésének dátuma ezen kívül piros festékszínrel kiemelt kronosztichonokban és a *Jaj, Edes Fiámnak gyászos koporsója*... kezdetű Máriásiralom kezdőszava alatt, „1760” bejegyzéssel olvasható.⁴¹ Az énekeskönyvben összesen 34 kronosztichon jelzi az 1760-as esztendőt,⁴² a következő évre 56 év-

³⁸ A kézirat adatai: STOLL: A magyar kéziratos énekeskönyvek Nr. 261. Az énekeskönyvet ez idáig Holl Béla (1922–1997) vizsgálta 1966-ban, és elkészítette incipit-mutatóját, melyet a Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára (Holl Béla hagyatéka, Saját kéziratok 58.) őriz. Az énekeskönyv eredeti példánya a győri Xantus János Múzeum történeti gyűjteményében (leltári szám: HD. 72. 3. 1.) lappang. Mi az OSzK FM 1/2203 jelzetű mikrofilmjét használtuk. Másik mikrofilmpéldány: Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára A 2669/I.

³⁹ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 721.

⁴⁰ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) Címlap. A kézirat dramatikus énekeit – szövegkiadással – sorolja és elemzi: *Medgyesy S. Norbert: Paksi Márton György énekeskönyvének dramatikus népénekei*. In: *Ötvös István* (szerk.): *Variációk. Ünnepi tanulmányok M. Kiss Sándor tiszteletére*. Piliscsaba 2004. 67–94. Paksi karácsonyi énekeit kiadta: *Perger Gyula: Karácsonyi népénekek Paksy Márton György énekeskönyvében*. Arrabona 48 (2010:1) 71–102. (a továbbiakban: PERGER: Karácsonyi népénekek).

⁴¹ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 188.

⁴² Például: az adventi énekek címében: SVaVis CantVs aDVentVaLIs VIVIs JesVLI nostrI oMnIpotentIs seqVItVr (1760, pag. 2.); az Úrangyala imádság előtt: saLVtatIo AngeLI-

számrejtés utal. Az 1761-es évszámot mutató első kronosztichon a január 4-én énekelt (alább részletezett és kiadott) Mária-ének címében olvasható: „PRO Me InterCeDe benIgnIter Chara gLorIosa VIgo (!) pIa. *Quarta Januarii.*”⁴³ A „De SanCtIs CharIs PVrIs MarIophILIs” cím⁴⁴ és a Szent László királyról szóló „fejezet” nyitányaként fellelhető „S.VerVs ReX aVgVstVs RegnI VngarIae GLorIosVs LaDIsLaVs MarIophILVs”,⁴⁵ vagy az augusztus 20-ra szóló „SaCra Dies benIgnI sanCtI StephanI prIMI regIs bonI apostoLI PannonIae”⁴⁶ felirat ugyancsak az 1761-es évszámot tükrözi. A 708. oldalon nem Paksi írásával az „A nno 1770. die 24. Febr.” bejegyzés olvasható.⁴⁷

A virágvasárnap liturgiában énekelt Máté-passió zárásaként, a „Pro Die Magno VenerIs HaeC PassIo benIgne pIe LeCta” címmel ellátott nagypénteki János-passió előtt, más kéz írásával az „1788. Die 16. Már. Koronczó” bejegyzés

Ca De gLorIosa pIa MarIa (1760, pag. 48.); a Harmatozzatok, egek... éneknél: SeqVntVr saLVtatIones AngeLIca sVaVis pVra VrgInIs DeIpara. De ADVentV benIgnIter ple aVeO (1760, pag. 51.); a karácsonyi tételeknél: ECCE gLorIosa natIVItas DoMInI (1760, pag. 59.); a Mennyből az angyal... kezdetű ének és a karácsony oktávjára előírt imádságok között: PreCes De aMoena gLorIosa NatIVItate ChrIstI (1760, pag. 96.); az újévi éneknél: FaVstVs noVVs AnnVs sVCCeDat: VobIs In oMnIbVs rebVs, benIgnIter VoVeO (1760, pag. 105.) és PreCes noVI AnnI DILIgenter DICenDa (1760, pag. 110.); a vízkereszti tételek címében: Caspar †MeLChIor †BaLtasar †ECCE InIn CoeLIs pIVs Casar (1760, pag. 115.); a Háromkirályok közbenjárását kérő imádságok előtt: Preces pIa DICenDa De gLorIosIs RegIbVs (1760, pag. 122.); a farsangi énekek címeiként: CharI hYMNi De baChanaLIbVs (1760, pag. 127.); a nagybójtói tételek kezdeteként: CantILLenae plae benIгнаe trIstes qVaDragesIMaLes (1760, pag. 142.); a passiók énekek és a Mária-síralmak címében: De PassIone aMoeni saLVatorIs pIa CantILLena (1760, pag. 154.); a Jézus szenvedéséről szóló tételek előtt: De trIstIssIma passIone ChrIstI LIbenter benIgnIter sCrIpta (1760, pag. 196.), az Ádám-síralom, valójában az Ádám–Angyal-párbeszéd (p. 217–223.) közben olvasható: ADAm VereLaete ConsoLatVr ab AngeLo (1760, pag. 221.) és DILIgenter, aMare, Latenter, seCVre, pIe AngeLo gratIas agIt (1760, pag. 222.); a virágvasárnap passió címe: HaeC Vera PassIo DILIgenter PIé DICenDa (1760, pag. 225.), a nagypénteki János-passió előtt: PRO Die Magno VenerIs HaeC PassIo benIgne plé LeCta (1760, pag. 244.). A húsvéti énekek címeiként a tropizált Kyrie előtt: De gLorIosa resVrreCtIone benIгна aMoenia ChrIstI (1760, pag. 257.); a mennybemeneteli énekek címeiként: DoMInI JesV gLorIosa Chara AsCensIo (1760, pag. 275.); a pünkösdi énekek nyitányaként: De spirItV sanCtIssImo paraCLItO (1760, pag. 279.); a Szentháromságot dicsőítő énekek címeiként: De saCro sanCtIssIma gLorIosa Vera TrInItate (1760, pag. 286.); Ürnapjánál: De sanCtIssImo saCro VenerabILI pIo (1760, pag. 290.). Az Oltáriszentségről szóló tételeket ez a mondat zárja a november 9-i dátummal, amely valószínűleg a vizitációkban sehol nem jelzett szentségimádási napra utal: Chare GLorIose fInIs DeCIMA noembVbris (! 1760, pag. 320.). A Szűz Máriáról szóló énekek címében: GLorIosa Chara sanCtIssIma DeI Virgo (1760, pag. 323.), a Szeplőtelen Fogantatásról szóló tételeknél: De Lata ConCeptionIs VrgInIs MarIa (1760, pag. 323.); Gyertyaszentelő Boldogasszony ünnepénél: De gLorIosa sanCta pVrIFIcatIone MarIa (1760, pag. 327.).

⁴³ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 413.

⁴⁴ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 458.

⁴⁵ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 506.

⁴⁶ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 539.

⁴⁷ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 708.

olvasható.⁴⁸ Március 16-a 1788-ban virágvasárnap volt. Eszerint a teljes Paksi-kéziratot az 1788-as esztendő nagyheti liturgiájában – összeállítás után közel 30 évvel – egy másik Győr megyei faluban, Koroncón használták. A győri székeskáptalan kegyurasága alatt állt koroncói templomban és plébánián 1748. március 21-én készült egy precíz conscriptio, amely Szent István vértanút jelöli meg védőszentként. Az összeírás szerint a templomban nem volt orgona. A vizsgált conscriptio nem szól az iskoláról, következésképp az énekeskönyvet mindenkor alkalmazó iskolamester személyéről sem, és a plébánia könyveit sem sorjázza.⁴⁹ Az 1772-ben készült, Eördög István kerületi alesperes aláírásával ellátott kimutatás sem említi az iskolát vagy annak mesterét, Szent István vértanú helyett immár Szent Anna koroncói egyházából.⁵⁰ A Paksi-kéziratban olvasható dátum, 1788 körüli időszakból – sajnos – nincsen írott forrásunk Koroncó plébániai, iskolai és liturgikus vagy paraliturgikus életéről. A Koroncón 1831. május 3-án lezajlott vizitáció alkalmából készült jegyzőkönyv viszont már megemlékezik a *Ludirector* jövedelméről (Határi-düllő, Mészáros Réti, Kenderföldi, Sósadomb, Akasztódombi dülőnevekkel) és az iskolaépületről (*Domus Scholaris*), de a tanár személyéről és könyveiről nem tesz említést.⁵¹ Források hiányában nem lehet megállapítani, hogy az énekeskönyv meddig maradt Koroncón.

A *Paksi-énekeskönyv*ben a legtöbb énekhez többszólamú dallam kottája is található. A másoló a szövegkezdeteket szépen formált, legtöbbször virágdíszekkel vagy betűábrával díszített iniciálékkal látta el. A nagyobbjti imádságok között, a 173. oldal alsó felén egy szép, színes magyar címerábrázolás látható.⁵²

Az énekeskönyv anyagából helyi liturgikus szokásként a virágvasárnapi⁵³ és a nagypénteki⁵⁴ passió éneklésére, a kimondottan ferences vonatkozású Porciunkula (Angyalos Boldogasszony ünnepe, augusztus 2.) búcsú megtartására („DatanCta aMoenia portIVnCVLa”),⁵⁵ továbbá néppel együtt végzett, latin

⁴⁸ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 244.

⁴⁹ Conscriptio Loci Koroncó, Die 21ma Mensis Martii 1748. In: Conscriptio Inferioris Districtus Jaurinensis [. . .] per Michaëlem Nagy, Parochum Mező-Eőrsiensis, Anno 1748. 112–115. GyEL PL Can. Vis. vol. 30. pag. 113; Nr. 36. (A teljes koroncói összeírás a 112–115. oldalon található.) A plébánosi könyvkultúra 17. századi előzményeiről: *Fazekas István: Könyv- és olvasáskultúra a győri egyházmegye papsága körében a XVII. század második felében*. In: *Uő: A reform útján. A katolikus megújulás Nyugat-Magyarországon. (A Győri Egyházmegyei Levéltár kiadványai, Források, feldolgozások 20)* Győr 2014. 147–162.

⁵⁰ Informatio de statu Ecclesia Koroncziensis in Diocesi Jaurinensi et Districtu nominis ejusdem, 1772. GyEL PL Acta Parochialia, Koroncó.

⁵¹ Visitatio Canonica Parochiae Korontzó, Anno 1831. GyEL PL Can. Vis. vol. 37/16. pag. 5–7.

⁵² Kiadta: PERGER: Karácsonyi népénekek címlapján.

⁵³ „HaC Vera passIo DILgenter ple DICenDa. Pro Dominica Palmarum”: Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 225–244.

⁵⁴ „PRO Die Magno VenerIs hac passIo benIgne ple LeCta”: Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 244–256.

⁵⁵ Az ünnepre a Kájoni Cantionale 2. kiadásából (Csíksomlyó, 1719) származó, *Dicsőült Szent Ferenc*. . . kezdetű népéneket írja elő a gyűjtemény 15 versszakos formában: Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 530–533.

nyelvű, többszólamú vesperás⁵⁶ éneklésére következtethetünk. Mindezek mellett a „Pro Communi Tempore” fejezetben olvasható „EXaLtata DIVIna pretIosa Missa pIe’ benIgnIter Vera sVaVIs aVgVsta eXpLICatIo 9. decembris” ének cím utal arra, hogy az ezt követő, *Aki közületek akar Szent Misset halni, Krisztus szenvedéséről nem kel feletkezni.* . . kezdősorral és többszólamú kottával ellátott misemagyarázó és egyben könyörgő jellegű, 36 versszakból álló, erősen didaktikus költeményt⁵⁷ december 9-én énekelhették. Szűz Mária égi segítségét kéri a nemzet sanyarú helyzetében az alábbi, január 4-én énekelt vers. A szintén a „Pro Communi Tempore” fejezetben, saját, többszólamú dallamot megőrkítő kottával és díszített „O”-iniciáléval ellátott ének a „PRO Me InterCeDe benIgnIter Chara gLorIosa VIgo (!) pIa. Quarta Januarii” címet viseli. Verselése 4x14 soros, sorainak lüktetése 2x7-es ritmusú:

1. Oh, Mária, Szűz Anyánk, magoss mennyből tekincs ránk,
Jesus Anya, Pátronánk, Ime, látod nyavalánk.
Reád bizot országod, majd el oszlik kis nyájad,
Szűz Anyánk, Pátronánk, magos Menyből tekéncs ránk!
2. Ime, látod majd romlásra minnyájon zokogásra,
Fő Fő Rendek bánatra, fakadnak siralomra.
Kitséges immár minékünk ez Világon életünk.
Oh, Maria, Szűz Anyánk. . .
3. Oda lészen mi népünk, el fogy hiress nemzetünk,
Mert ellened vétettünk és hiven nem tiszteltünk,
Téged, Pátronánkat, kérünk édes Anyánkat,
Oltalmaz⁵⁸ mi Hazánkat, jóra vigyed nyajunkat. R.
4. El pusztulnak Városink, fel verik szent templomink,
Hajtogattyák lakosink, vasra verik vitézink,
Édes Anyánk, ha el hacz, Fiaidat nem biztacz,
Ell pusztulnak. R.
5. Látod, rajtunk az inség, minden féle ellenség,
Környül vett Eretnekség, Pogány dűhös Nemzetség,
Édes Anyánk, ha el hacz, segítséggel nem biztacz,
Meg nyomorit ellenség, el nyom Eretnekség. R.

⁵⁶ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 709–714.

⁵⁷ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 380–387.

⁵⁸ Oltalmaz [értelem szerint javítva].

6. Buzgó szível könyörgünk, Maria, Téged kérünk,
Ne nézd az mi sok vétkünk, nyerd meg szép békességünk,
Hogy Tégedet éltünkben, dicsirjünk békességben.
Oh, Maria. . . Amen.⁵⁹

Hogy pontosan kik, milyen körülmények között és miért az énekeskönyvben megjelölt napokon énekelték ezeket a tételeket, arra történeti források hiányában nem tudunk választ adni.

Az énekeskönyv címlapja egyértelműen mutatja, hogy a kéziratot Paksi Márton György öttevényszigeti iskolamester készítette 1760–1761-ben. Mit árulnak el Paksi személyéről a történeti források? Öttevény-Sziget, a mai Kunsziget önálló község Győr megyében, a Mosoni-Duna jobb partján, a Tököz területén. A község első említése *Zygeth* néven 1443-ból származik.⁶⁰ Ebben az oklevélben olvashatjuk, hogy a falut IV. Béla király (1235–1270) adományozta Győr megye legnagyobb vagyonú családjának, a Héderváryaknak. A 16. század közepén Czobor Imre a falu birtokosa, aki evangélikus vallású volt. Öttevényszigetről először a Győr ellen vonuló török sereg elől 1594-ben menekült el a lakosság. A lassú benépesülés után másodszor 1683-ban kellett szülőfalujukat elhagyniuk, amikor a oszmán had Bécs ellen vonult.⁶¹ A császári csapatok is megsarcolták a maradék lakosságot. A községben 1710-ben a Viczay-Héderváry család uradalmának részeként 14 pusztta és 16 lakott telket vettek számba. Az 1768-as urbarium szerint a falu földesurai özv. gróf Viczay Jóbné és Viczay György voltak.⁶²

A falu (*Pagus Eötevény Sziget*) első, kisebb templomát (*Ecclesiola*) a győri főesperesség részeként a török dúlás után az 1629-ben nemességet nyert Széchenyi Lőrinc földesúr építtette újjá. A templomot fia, gróf Széchenyi Pál (1645–1710) pálos szerzetes pécsi címzetes püspökként és győri nagyprépostként szentelte fel (*consecrata*) 1679-ben a patrónus ünnepén, augusztus 10-én. A templomnak két oltára volt, mindkettőt ókeresztény vértanú tiszteletére szentelték: az egyik Szent Lőrinc (+258), a másik Szent Pongrác (289–304, ünnepe: május 12.) hősiességét hirdette. Az egyetlen harang Szent Péter és Pál apostolok tiszteletére szólalt meg az 1680. évi vizitáció szerint.⁶³ A 18 esztendővel később, 1698-ban papírra vetett egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a plébánia továbbra is Öttevényen működött, onnan látták el a szomszédos Öttevényszigetet, Abdát és Börcsöt egyaránt. A visitatio szerint az 1674-ben felszentelt

⁵⁹ Paksi Márton György-énekeskönyv (1760–1761) 413–415. Az ének szövege nyomtatásban itt jelenik meg először.

⁶⁰ CSÁNKI III. 560. (Sziget)

⁶¹ *Sáry István – Tuba László: Kunsziget*. In: *Tuba László* (szerk.): Győr-Moson-Sopron megye települései. Győr 1994. 119–120

⁶² *Végh Ferenc: Kunsziget története*. Szerk. Miklósy Gyula. Kunsziget 2000. (a továbbiakban: VÉGH: Kunsziget története) 45.

⁶³ *Canonica Visitatio Generalis in Diocesi Iaurinensi Comitatumque Mossoniensi, Anno 1680*. GyEL PL Can. Vis. vol. 12. (a továbbiakban: CV – 1680, Moson) pag. 3. Kiadta: Buzás: Kanonische Visitationen III. 199–200.

templom leégett, tető nélkül állt, csupán a szentélyt és a sekrestyét fedte boltozat. Ingó és ingatlan vagyona elveszett a zavarok során. A 17. század végén 15 vagy 16 házban lakott Kunsziget községben 80 katolikus és 81 evangélikus lélek. Az 1735. évi összeírás már jó állapotúnak tünteti fel Szent Lőrinc helybéli egyházát.⁶⁴ A 18. század folyamán az ötvenyi plébános minden harmadik vasárnap tartott szentmisét Ötvenyszigeten. Más ünnepeken a Keresztelő Szent János (búcsúnapja: június 24.) tiszteletére szentelt ötvenyi anyaegyházba jártak az ötvenyszigeti hívők.⁶⁵ Az első önálló káplánt II. József császár helyezte Ötvenyszigetre 1787. november 5-én a pálos rend feloszlatását követően: Christophorus Schogg vicarius generalis engedélyével Kuszlics Özséb pálos szerzetes látta el a lelképásztori munkát e faluban 1787-től egészen az 1803-ban bekövetkezett haláláig. Ezt követően Rigler József már teljesen önálló joghatósággal rendelkező plébánosként kezdte meg a működését Ötvenyszigeten.⁶⁶ A vallásalap költségén Szinger György vezetésével épült, ma is álló, klasszicista stílusú Szent Lőrinc-plébániatemplomot 1844-ben szentelte fel Sztankovics János győri püspök (1838–1850).⁶⁷

Közelebb lépve tárgyalt kéziratunk másolójához, az iskola történetének vizsgálata is elengedhetetlen.⁶⁸ Az ötvenyszigeti iskolát illetően sajnos kevés adat áll rendelkezésünkre, az iskola alapításáról biztos adatunk nem maradt fenn. A mosoni főesperesség 1680. évi canonica visitatiója szerint *Pagus Eötteueny és Pagus Eötteueny Sziget* összeírásánál közös *Scholae Rector* olvasható *Eötteueny, Abda és Bőrcs* részére. Az ismeretlen nevű és életkorú kántortanító leginkább a plébániahelyen tartózkodott, a filiákba ritkán látogatott.⁶⁹ Az 1698-as visitatio sem tesz említést a tanító személyéről, életkoráról és lakhelyéről, csupán a fizetését részletezi. A tanító kötelességei során a harangozáson és a temetésen kívül másról nem olvashatunk.⁷⁰ 1726-ból szintén az anyaegyházból van adatunk egy tanítóra, miszerint 1726. október 5-én a szigeti Konus János és Stainger Barbara fiának, Ferencnek a keresztapja Horváth Ferenc ludi

⁶⁴ GyEL PL Can. Vis. vol. 27. (Felső győri kerület, 1735) pag. 33.

⁶⁵ GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Protocollum Parochiale Ecclesiae Eötteueny-Szigethensis continens Erectionem Parochiae, Seriem succedentium Animarum Curatorum, Proventus Parochi Diversos [...] sub Gubernio Antonii Juranits Episcopi Jaurinensis. Bevezetés.

⁶⁶ GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Vegyes anyakönyv II. pag. 1.

⁶⁷ VÉGH: Kunsziget története 89.

⁶⁸ A kunszigeti iskola történetéről röviden: *Kovács Ottó*: Kunsziget művelődéstörténete a XVIII–XIX. században. Szakdolgozat, konzulens: Idei Miklós. Apáczai Csere János Tanítóképző Főiskola, Győr 1998. 44–45.

⁶⁹ CV – 1680, Moson, pag. 3. Kiadta: Buzás: Kanonische Visitationen III. 199–200.

⁷⁰ Visitatio per Joannem Lacza Venerabilis Capituli Cathedralis Ecclesiae Jaurinensis Archidiaconum Cathedralem et Canonicum loci ejusdem digesta, Anno 1698. Pagus Ötvenyi Sziget. GyEL PL Can. Vis. vol. 6. 36–37. Nr. 14. Magyar fordításban kiadta: *Varga Imre*: A győri Székesegyházi Főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1698-ból. Arrabona 13 (1971) 177–221 (a továbbiakban: VARGA: A rábaközi főesperesség), 197.

rector volt.⁷¹ Az 1735-ben készült conscriptio *Eötevén Szigeth* filiánál tárgyalja a *Ludimagister* fizetését és vagyonát, de annak személyéről nem szól, csupán járandóságait részletezi, miszerint egy kert nélküli romos házban lakott, és a falu közösségétől (*de communitate*) évente 6 forint fizetést kapott. Harangozásért egy forint, temetésért 12 fillér járuléka illette, emellett egynyomásos földje volt a község határában.⁷² Az összeírás az anyaegyház, *Parochia Eötevén* ismertetésénél sem tünteti fel az oktató nevét.⁷³ Az 1737-ben Kunszigeten oktató személy nevét az anyakönyvből ismerjük, akit Németh Ferencnek hívtak.⁷⁴

Az 1735 és 1831 közötti időszakból semmiféle összeírás vagy hivatalos jegyzőkönyv nem maradt fenn Öttevény és Kunsziget eklézsiájáról – az anyakönyveket kivéve.

Az 1831. május 21-én az öttevény-szigeti plébánián készített egyházlátogatási jegyzőkönyv szerint a templom birtokai Virág Mátyás, Szarvas János és Szalai István földjei szomszédságában terültek el.⁷⁵ A leírás szerint Kunsziget templomában minden vásár- és ünnepnap tartottak misét: télen délelőtt 10 órakor, a nyári időszakban pedig reggel 9 órakor. Először a prédikáció hangzott el, majd ezt követte a mise a hívek közös éneklésével (*sub concentu populi*) ékítve. A hitoktatást a plébános végezte minden vásár- és ünnepnap délután két órától kezdve egy órán keresztül. A jegyzőkönyv külön kiemeli a Pádúai Szent Antal (1195–1231, ünnepe: június 13.) tiszteletére a falu melletti búzamezőn a közösség által épített, megőrzött és liturgikus szempontból megáldott szobrot és a köré épített kápolnát.⁷⁶ A község területén 1831-ben három feszület hívta az imádkozókat: a templom előtt,⁷⁷ a Szent Antal-szobornál és a temetőben. A plébános külön jövedelmeinél karácsony, újév, pünkösöd és Úrnapja mellett két ünnepet emel ki a jegyzőkönyv: Pádúai Szent Antal⁷⁸ napján, június 13-án (akinek tiszteletére egy marhavész idején éppen 1831-ben emelt fogadalmi kápolnát Kunsziget

⁷¹ GyEL Plébániai lt. Öttevény, Vegyes anyakönyv II. Az anyakönyvből nem lehet eldönteni, hogy Horváth Ferenc ludi rector melyik faluban lakott.

⁷² GyEL PL Can. Vis. vol. 27. pag. 33–34.

⁷³ GyEL PL Can. Vis. vol. 27. pag. 31–32.

⁷⁴ VÉGH: Kunsziget története 97.

⁷⁵ Az említett családokból származó Szalai Lőrinc (1850–1931), Szalai Márkus (1883–1968) és Virág Mihály (1905–1989) a Jézuskeresés előénekesei voltak a 20. században. Bővebben: *Jáki Sándor Teodóz*: A Kunszigeti Jézuskeresés. Honismeret 27 (1999:2) 34–41.

⁷⁶ *Visitatio Canonica Parochiae Öttevény-Sziget*. GyEL PL Can. Vis. vol. 37/17. (a továbbiakban: CV – 1831, Öttevény-Sziget) pag. 6.: „§ Sextus: De Capellis et Statuis. In Parochia hac Statua Sancti Antonii de Padua formam capellae referens in campo sira, et benedicta, quam Communitas suis sumptibus exstruxit et conservat.”

⁷⁷ A kunszigeti templom előtt ma is látható kőkeresztet 1846-ban alapította id. Varga István helybeli gazda. GyEL PL Acta Parochialia, Kunsziget, 1846.

⁷⁸ A kunszigeti egyházközség levele a győri püspökhöz a mariazei Szűz tiszteletével kapcsolatban 1802. június 2-án így ír: „Pádovai Szent Antalnak Kápolnáját régi Eleink építették és fogadással az egész Kösséget, hogy az ő Napján ünnepet szentellen kötelezték: ennek eddig is megfeleltünk, meg felelni is köteleztetünk.” – GyEL PL Acta Parochialia, Kunsziget.

közössége),⁷⁹ 1 forint 30 krajcárral, Szent Lőrinc védőszent napján, augusztus 10-én pedig 5 forinttal jutalmazta a *communitas* plébánosát. A jegyzőkönyv 3. pontja a *Ludirector* jövedelmeit sorolja, de a kántortanító személyéről semmit sem árul el. A tanító a község népe által kötelezően és rendszeresen restaurálandó iskolaházzal rendelkezett. A ludimagister jövedelmei között megemlíti, hogy amikor a plébános nagy ünnepeken a község népétől húst és bort kap ajándékba, akkor a ludimagister az egyik speciális (nem megnevezett) ünnepnapon két font húst és két icce (kb. 1,6 liter) bort kapott falujától. Az iskolamester további bevételei közé tartozott a keresztelés (6 forintért) és az egyházkelő⁸⁰ 6 dénárért. A kántori teendők mellett tömjénezéssel és szenteltvízhintéssel egybekötött temetés idején 18 dénár, az ezek nélkül megtartott elhantolás alkalmával 15 dénár, a temetési énekért (*pro cantu funebri*) szokás szerint egy forint járt a tanítónak. A házasulandók többszöri kihirdetéséért 7 krajcár, esketéséért 18 krajcár illette. Az énekes miséken való éneklésért és orgonálásért 15 krajcár fizetés járt neki.⁸¹

A Paksi családról több adatot találhatunk a 18–19. századi anyakönyvekben, de – amint a következőkben kiderül – Paksi Márton György személyéről sajnos semmit. Csupán a keresztelési anyakönyvben olvashatunk egy hozzávetőleges adatot: 1721. március 10-én az öttevényi templomban kereszteltek – apja neve után – egy fiút Márton György névre.⁸² A keresztelés (születés) dátuma alapján könnyen azonosíthatnánk e személyt az 1760–1761-ben papírra vetett énekeskönyv másolójával, de a Paksi névről vagy származási helyről nem tájékoztat a matricula. Öttevénysziget templomában kereszteltek 1725. január 28-án egy György nevű fiút, de apjának családneve sajnos olvashatatlan a kéziratban.⁸³ Az öttevényi és kunszigeti anyakönyvek a Paksi nevet elsőként 1724. szeptember 10-nél említik, amikor Paksi (*Paxj*) János volt a tanú szigeti Fekete György és Honétz Ilona esküvőjén.⁸⁴ Az iskolával kapcsolatban az anyakönyvek nem Paksi Márton Györgyöt, hanem Paksi (*Paxj*) Józsefet említik *Ludi Rector*ként 1792. június 4-én, mint Molnár Katalin (szülei: Molnár Mihály házas zsellér és Major Rozina házas zsellér) keresztapját.⁸⁵ *Josephus Paxj* még nyolc esetben szerepel 1794–1800 között az anyakönyvben keresztülőként.⁸⁶ A győri püspöknek a mariazelli Szűz Mária-kegykép másolatának

⁷⁹ Páduai Szent Antal kunszigeti tiszteletéről újabban: *Sallai Regina*: A pestisszentek és Szent Antal tisztelete Paksi Márton György énekeskönyvében és a Gasztonyi-énekeskönyvben. In: *Bogár Judit* (szerk.): Régi magyar népdalok és imádságok. (Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 11.) Bp. 2015. 223–239.

⁸⁰ Introductio: újszülött csecsemővel érkező édesanya templomba vezetése.

⁸¹ CV – 1831, Öttevény-Sziget.

⁸² GyEL Plébániai lt. Öttevény, Vegyes anyakönyv I.

⁸³ Uo. 132. A családi nevet Bertának is olvashatjuk, anyja Horváth Katalin.

⁸⁴ Uo. 145.

⁸⁵ GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Vegyes anyakönyv II. Paxj József felesége Szabó Katalin volt.

⁸⁶ *Josephus Paxj* az alábbi személyek keresztapjaként szerepel az anyakönyvben: Alcsák Mihály 1794. szeptember 18-án, Molnár József 1795. február 18-án, Szalay Antal 1796. március

ügyében írt levelében, 1802. június 5-én *Paksi Jóseff* névalakban tanácsosként írt alá.⁸⁷ Ugyanebben a tisztségben olvashatjuk nevét az öttevény-szigeti káplánnak átnyújtott *Eöttevény-Szigethi Helysegnek magaról adott Contractus Levele* corroboratióján 1803. február 4-én.⁸⁸ A tanácsos-tanító Paksi József 1813. április 19-én hunyt el 63 esztendőskorában.⁸⁹ Paksy Ilona 1806. február 28-án és 1808. augusztus 6-án tartott keresztvíz alá egy-egy gyermeket.⁹⁰ Iskolamesterre legközelebb 1809. október 31-én találunk adatot a kunszigeti iratok között, mert e napon halt meg 32 évesen Sallay Ferenc *Ludi Rector loci*.

A Paksy család viszonylag szűkös anyagi helyzetére utalhat az alábbi összefüggés: a kunszigeti templomban a tehetősebb családoknak fizetni kellett a templomban az üllőhelyért. Az új templom felszentelése (1844) után 1 forint javítási díjat, új lakosoknak 1 forint 30 krajcárnyi összeget kellett befizetni a templom pénztárába. A székjogot kiváltók között a Paksy család nem szerepel.⁹¹ Viszont Paksi János 15 krajcárt adományozott a templom előtt felállított márványkeresztre, melyet 1846. augusztus 10-én szentelt fel Deáky Zsigmond c. cesaropolisi püspök.⁹²

Az imént részletezett adatokból kiderül, hogy a Paksi család több tagja tevékenyen részt vett Ötтеvény-sziget 18. századi életében, de az énekeskönyv másolójára sem az anyakönyvekben, sem a vizitációkban, sem a püspöki kancelláriai, sem pedig a tanügyi iratokban nem találtunk utalást. Paksi Márton György életére vonatkozóan vizsgálódásaink szerint egyetlen megbízható adattal rendelkezünk: 1760–1761-ben Kunsziget iskolamestere volt és összemásolt egy briliáns népénekgyűjteményt.

5-én, Tóth Katalin 1796. november 11-én, Tóth Ágnes 1798. március 14-én, Alcsák Katalin 1798. november 23-án, Szalay Márton 1800. szeptember 19-én és Molnár Erzsébet 1800. október 10-én. (Uo.)

⁸⁷ GyEL PL Acta Parochialia, Kunsziget.

⁸⁸ Eöttevény-Szigethi Helysegnek magaról adott Contractus Levele az Főtisztelendő Locális Káplány Úr részére, Eöttevény Szigetben die 4-a Febr. 1803. A Contractus 1807. április 24-én kelt megújító oklevelén az „Elöl járók” között szintén szerepel Paksi Jóseff neve. GyEL Plébániai lt. Kunsziget.

⁸⁹ GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Vegyes anyakönyv II. Az anyakönyvek adataiból kiderül, hogy a 18–19. század fordulóján az említett ludi rectoron kívül még hat Paxý József élt Ötтеvény-Szigeten: az 1791-ben, 81 évesen elhunyt colonus; a 26 évesen, 1801-ben Lép Erzsébettel frigyre lépett Josephus Paxý; a négy esztendőskorában, 1810. január 9-én az örökkévalóságba költözött gyermek; az a Paksy József, akinek Varga Erzsébet volt a felesége (1804. november 30-án és 1806. április 12-én szerepel keresztzüllőként), valamint az a Paksy József, aki Kováts Erzsébetet vette feleségül (1804. augusztus 9-én és 1807. szeptember 8-án olvashatjuk a keresztzüllők sorában), végezetül Major Erzsébet férje, akiknek Julianna nevű lányát 1812. február 12-én keresztelték.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Az Eöttevény-Szigeti Szentegyház Székjeinek számadó könyve, 1845. A családnév frásánál (Paxý – Paksy – Paksi) nem egységesek a források.

⁹² GyEL Plébániai lt. Kunsziget, Az Eöttevény Szigeti Szent Templom előtt álló két oszlopu vörös márvány Kereszt alapításának jegyző, alapítványainak pedig számadó könyve, 1846. Pongrácz István plébános bejegyzése.

Kováts István, dőri iskolamester (1762 után)

A magyar katolikus népénektörténet egyik legjelesebb forrása a *Dőri énekeskönyv*,⁹³ amelynek másolójáról és keletkezéséről így vall a 425 oldalból álló, 205x160 mm nagyságú kézirat rokokó keretbe foglalt címlapja: „Ezen könyvet irta-bé Kováts István Dőri Iskola Mester Pápista Kórusra való Szép Énekekkel És némelyeknek nótáit-is Kottával feltevé 1763a esztendőbe el kezdvén.” A manuscryptum néhány tételtől eltekintve Kováts István keze írását őrzi. A 3. oldalon látható képen minden valószínűség szerint önmagát örökítette meg: bajszos, zsinóros ruhás, csizmás alak játszik egy egymanuális orgonán. A gyűjtemény „Karátson éjjeli mulatság” címmel egy betlehemes játékot is tartalmaz.⁹⁴

Dör⁹⁵ a 13. század eleje óta a Rábaköz egyik kistelepülése Sopron megye keleti szegletén, Csornától délkeleti irányban. Dör község első írásos említése 1220-ból *villa Deer* alakban ismeretes. A falu Árpád-házi II. András korától (1205–1235) a győri várjobbágyok földje volt. Az 1407-ben nemesített várjobbágyok között szereplő Benedek unokái Dör helységben adományt nyertek, és magukat birtokuk után jobaházi Döryeknek kezdték nevezni. A Döryek mellett a falu a győri püspök és a helyi praedialis nemesek birtoka volt. 1543-ban, 1594-ben és 1683-ban feldúlták a törökök. Az ellenük való harcban a Chapó, Beszprím, Fövényes, Dóczy és a Csepeli családok kaptak a környéken elaprózott birtokokat. A 19. századra Dör híres fazekasfaló lett.⁹⁶ Az 1696-ban romos állapotú templom helyére 1795-ben újat emeltek. Önálló plébániája 1804-től működik.⁹⁷

⁹³ Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, 10a E 29/1. STOLL: A magyar kéziratok énekeskönyvei Nr. 269; *Gacs Emilián*: A pannonhalmi könyvtár ismeretlen egyházi énekeskönyvei. ItK 48 (1938:2) 187–201; *Gacs Emilián*: A pannonhalmi kéziratok énekeskönyvei Szent István királyról szóló énekei. Pannonhalmi Szemle 13 (1938) 190–203; *Szabó T. Attila*: Újabb adatok és pótlások kéziratok énekeskönyveink és verses kézirataink könyvészetéhez. Erdélyi Múzeum 46 (1941) 51–70; *Szabó Flóris*: A Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár kéziratkatalógusa – 1850 előtti kéziratok. (Magyarországi egyházi könyvtárak kézirat-katalógusai 2) Bp. 1981. Nr. 657; *Bánhegyi B. Miksa OSB*: Dőri énekeskönyv. In: *Takács Imre* (szerk.): *Mons Sacer 996–1996*. Pannonhalma ezer éve III. A Főapátság gyűjteményei. Pannonhalma 1996. 216–217. Nr. D. 16; *Kerny Terézia*: Kováts István: Katolikus énekeskönyv (Dőri énekeskönyv). In: *Kerny Terézia–Smohay András* (szerk.): *István, a szent király*. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján. (Magyar királyok és Székesfehérvár IV; A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9.) Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, Székesfehérvár 2013. 334. Nr. 57.

⁹⁴ Kiadta: *Schram Ferenc*: Egy régi magyar betlehemes játék. *Ethnographia* 67 (1956) 294–298.

⁹⁵ A falu neve Dör, Döör, Dőr, Dörr név alatt olvasható a 18. századi forrásokban.

⁹⁶ *Szalay Béla*: Dör. In: *Tuba László* (szerk.): *Győr-Moson-Sopron megye települései*. Hazánk Könyvkiadó, Győr, 1994. 40–41. A dőri iskoláról: *Szalay Béla*: A dőri iskola múltjából. *Hogyan tovább?* (A Győr-Moson-Sopron Megyei pedagógusok lapja) 1996/2. sz. (1996. május) (a továbbiakban: SZALAY: A dőri iskola múltjából) 22.

⁹⁷ DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Győr Nr. 46. (Dör), 53.

Dör a rábaközi főesperesség része, a bányogi plébánia filiája volt az 1696–1697-es vizitáció idejében.⁹⁸ Az összeírás szerint a község ekkor a győri püspök predialistáinak faluja volt. A Kisboldogasszony (ünnepe: szeptember 8.) tiszteletére szentelt templomából – az 1683-as bécsi török hadjárat következtében – ekkor csak a falak álltak. Templomának jövedelme és plébániájának telke nem volt, de maradt 112 forint készpénze. A községben a 17. század végén 60 katolikus és 54 protestáns, minden valószínűség szerint evangélikus vallású személy lakott. A község anyanyelve mindig magyar volt. Az iskoláról az 1696–1697-es jegyzőkönyv azt írja, hogy csak iskolatelek volt, semmi más, és a szomszédos Bányog község kántortanítója szolgált a dőrieknek is, munkájáért évente minden háztól 1 köből búzát, 6 kéve nádat és 5 dénár fizetést kapott.⁹⁹ A 69 katolikus és 23 akatolikus hívőt számláló Bányog plébániás községnél sem adja meg a jegyzőkönyv a kántortanító nevét, csak azt tudjuk meg róla, hogy a ludi magister külön telek nélkül egy jobbágyházban tanította a gyermekeket, és csekély tudása miatt a szülők nem becsülték.¹⁰⁰

A következő, 1714-ben készített felmérés szerint már nem a bányogi, hanem a barbaci¹⁰¹ plébános látta el a dőrieket.¹⁰² Az 1714. évi *Canonica Visitatio* a következőket mondja az iskoláról és a tanítómesterről: „A dőri iskolaház újonnan épült, még nincs teljesen befejezve. Minden felszerelés nélkül van. Az iskolamester Rebits Mihály, 30 éves. Rethorikát tanult. Magyar anyanyelvű. Készségesen vállalja azoknak a gyermekeknek az oktatását, akik azt nem kérik. Semmi panasz nincs ellene.” Az 1732–1733-as vizitáció is hasonlóképpen megörökíti a tanító javadalmait.¹⁰³

A kistelepülés 1759-ben ismét Bányog leányegyházának számított,¹⁰⁴ ebben az esztendőben viszont a – szintén szomszédos – pordányi plébániához akarták csatolni. Az 1759-es egyházlátogatási jegyzőkönyv nem említi Bányog község Dőr filiájánál sem az iskolát, sem a kántortanító nevét. A jegyzőkönyv szerint Dör az anyaegyházról, Bányogtól egy órányi járásra feküdt, Kisboldogasszony tiszteletére épült temploma ismeretlen időből való. Kegyura, plébániaépülete, kegyes alapítványa és kriptája nem volt, bútorzata elavult.¹⁰⁵ Baranyai Ger-

⁹⁸ Buzás: Kanonische Visitationen I. 13. Bővebb leírás az akkori egyházlátogatásról sajnos nem maradt fenn.

⁹⁹ Varga Imre: A rábaközi főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1696–1697-ből. Arrabona 14 (1972) 283–315, 296.

¹⁰⁰ VARGA: A rábaközi főesperesség 295.

¹⁰¹ Barbacs: az Esterházyak birtokában magyar és katolikus vallású községként tartották számon, templomának titulusa: Szent Kereszt felmagasztalása, ünnepe: szeptember 14. DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Győr Nr. 17. (Barbacs), 32–33.

¹⁰² DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Győr Nr. 17. (Barbacs), 33.

¹⁰³ SZALAY: A dőri iskola múltjából 48–49.

¹⁰⁴ DÓKA: Egyházlátogatási jegyzőkönyvek – Győr Nr. 11. (Bányog), 29. A bányogi Szent Márton-plébániatemplomnak a győri püspök volt a kegyura. A bányogi plébánia állapotának leírása: Canonica Visitatio in Archidiaconatu Rabensi 1759. GyEL PL Can. Vis. vol. 31. (a továbbiakban: CV – Rábaközi főesperesség, 1759.) pag. 13–16.

¹⁰⁵ CV – Rábaközi főesperesség, 1759. pag. 15–16.

gely¹⁰⁶ bágyogi plébános dőri jövedelmei között *Ex Stola ab Introductione Pu-erperae*, azaz az egyházkelő olvasható 3,30 forint bevétellel.¹⁰⁷ Iskolaépületre, tanítóra, licenciátusra való adatot az 1759-ben készített canonica visitatio Dör esetében nem tartalmaz.

A következő összeírás *Dőrr* községről 1766-ban készült, énekeskönyvünk elkészítése idején.¹⁰⁸ A jegyzőkönyv szerint a település továbbra is a győri püspök tulajdona volt, és magyar nyelvű predialisták lakták. Vizsgált témakörünk szempontjából fontos megjegyezni, hogy a conscriptio szerint a főoltár Szűz Máriát ábrázolja, hiszen Kisboldogasszony ünnepén, szeptember 8-án tartanak ünnepi patrocínium-misét, ám búcsú kiváltság nem kapcsolódott hozzá. Az oltárban ereklyét nem őriztek. A templomban ekkor látható volt egy fából készült kórus, de oratorium és orgona nem szolgált a liturgia szépségét. (Ez annál is inkább érdekes, mert Kováts István iskolamester énekeskönyvének címlapján önmagát mint orgonistát rajzolta le.¹⁰⁹) A templomban ebben az időszakban egy régtől fennmaradt tabernaculumban őrizték az Oltáriszentséget. A templomhoz csatlakozott a kereszt nélküli temető, melynek megáldását a conscriptio csak kegyesen hihető tényként kezeli. Az iskolamester által irányított megélt vallássság szempontjából lényeges adatokat olvashatunk a conscriptióban: 3 csengettyű, 1 zászló, 1 saroglya és 8 kandeláber szolgált a szertartások fényét.¹¹⁰ A híres *Dőri énekeskönyv* ilyen csekély anyagi lehetőségekkel bíró körülmények között született meg Kováts István ludi magister tollából 1763 és 1774 között. Kováts életéről ebből az 1766-os összeírásból tudhatjuk meg, hogy a szintén rábaközi Szil (Sopron vm.) mezővárosból (*ex oppido Szill*) származott, 28 esztendőskorában érkezett Dörbe – az összeírás előtt 4 évvel –, azaz 1762-ben. Ez az évszám összevág az epikus-historikus énekeket is elének táró kancionális másolási idejével, amely 1763-ban kezdődött e kis rábaközi faluban. Kováts Istvánnak segédtanítója (*praeceptor*) nem volt. Egy kerttel ellátott, jó állapotban lévő nádtetős vályogházban lakott, amelyben kamra és istálló nélkül két szoba és egy konyha állt a rendelkezésére. Házát a helybeli nemesi közbirtokosság (*Communitas Praedialistarum Döriensis*) építtette ismeretlen esztendőben. A kis telek nádból készített kerítése 20 láb hosszú volt. A déli szomszédságában Josephus Veszter lakott, az északi szomszédja Michaél Csapó volt, telkét kelet felől a temető határolta. A *Ludi Magister* birtokai között egy szántóföldről számol be a conscriptio, amit észak felől Csorna szántói, dél felől a közös dőri földek határoltak. Rétet nem birtokolt Kováts István. Jövedelmei közé tartozott ezen felül a harangozásért a kenyér, egy ágyterítő kerevetszőnyeg és hat marok (kéve) nád. Az esküvőn való asszisztálásért 5 forintot, temetésért, a halottért va-

¹⁰⁶ CV – Rábaközi főesperesség, 1759. pag. 2., Nr. 8.

¹⁰⁷ CV – Rábaközi főesperesség, 1759. pag. 16.

¹⁰⁸ Conscriptio Filialis Dörr ad Bagyogiensem Ecclesiam ut Matrem Pertinentis Diaecesis Jaurinensis in Districtu Rabensi. GyEL PL Can. Vis. vol. 49. pag. 81–83.

¹⁰⁹ Dőri énekeskönyv (1763–1774) 2.

¹¹⁰ Conscriptio Filialis Dörr [. . .], 1766. GyEL PL Can. Vis. vol. 49. pag. 81–82.

ló nappali imádságért és éjszakai virrasztóért, valamint évfordulós Requiemért egyenként 1–1 forintot kapott, a harangozásért a kenyér mellé ugyancsak egy forint járt neki.¹¹¹ Kováts István későbbi sorsáról, források hiányában, többet nem tudunk.

A kéziratos és az élő források kapcsolata

A népénekekkel kapcsolatban tekintettel kell lennünk az írott és az élő hagyomány viszonyára is.¹¹² *Néprajz és zenetörténet* című tanulmányában Kodály Zoltán 1933-ban a következőkre hívta fel a figyelmet: „Régi írásokba, könyvekbe temetkező tudósaink bizonyos lenézéssel tekintenek az élő forrásokból merített adatokra. Pergament- és papírkönyvtárak katonái nem ismerik el az eleven könyvtárnak hitelességét. Pedig számos kérdésben a papírkönyvtárak cserbenhagynak, s csak az élő hagyomány nyújt valamelyest felvilágosítást. (...) A régi hangjegy csak vázlatát adja a dallamnak; az élő előadás teremti meg a kidolgozott képet!”¹¹³

Feltehetjük a kérdést, hogy a 18. századi kéziratos énekeskönyvek tételei közül a földrajzi közelségben élő néphagyomány mit őrzött meg napjainkig? Élő példaként a Véphez közeli, vasi Perenye gazdag hagyományvilágát említhetjük, amit a kiváló memóriájú és énekhangjában rátermett Bejczy Józsefné Hittaller Anna (1928–2015) előénekes őrzött meg napjainkig. Az 1731-ben papírra vetett *Vépi énekeskönyv* tételei közül Perenye szokásrendjében, 2015-ben a következő énekek élnek: *Ez világott Adam hogy el veszté...* (8 vsz., pag. 34.), *Oh, fnyessiges szép Háinál...* (10 vsz., pag. 42.), *Csorda pasztorok, mūdön Betlehemben...* (15 vsz., pag. 66.), *Harom Kirallok nápiát...* (4 vsz., pag. 99.), *Álla az keserves Anya...* (17 vsz., új számozással: pag. 95–96.), *En nemzetem, sido népem, teellened mit vétettem...* (13 vsz., új számozással: pag. 112–113., régi számozással: pag. 132–133.), *Bűnős lélek, sirasd kérlek, Uradnak nagy kinnyát...* (19 vsz., új számozással: pag. 117–119., régi számozással: pag. 133–135.), *Atjánok bölcsessige, bizony Istensege...* (8 vsz., új számozással: pag. 121–122.), *Fől tamodt Christus ez napon...* (20 vsz., új számozással: pag. 133.), *Menynek kiralné Aszszonya, orúl Szép Szűz, Alleluja...* (2 vsz., új számozással: pag. 149.), *Oratio Jeremiae prophetae – Jeremiás Profétának Imadsága: Megemlíkezzél, Uram Isten arrul...* (új számozással pag. 328–330. Mesterházi ludi magister Jeremiás siralmaiból más részt nem másolt át, ez egyezik a perenyei hagyománnyal!),

¹¹¹ GyEL PL Can. Vis. vol. 49. pag. 83.

¹¹² Alapvető írások e témakörben: *Lajtha László*: Sopron megyei virrasztó énekek. Bp. 1956; *Erdélyi Zsuzsa – Tóth Margit*: Középkori irodalmi és zenei elemek jelentkezése liturgikus néphagyományunkban. *Muzsika* 15 (1972:3) 9–14; *Szendrei Janka – Dobszay László – Rajeczky Benjamin*: XVI–XVII. századi dallamaink a népi emlékezetben. Bp. 1979.

¹¹³ *Kodály Zoltán*: Néprajz és zenetörténet. In: *Kodály Zoltán*: Visszatekintés. Összegyűjtött írások, beszédek, nyilatkozatok II. S. a. r. és bibliográfiai jegyzetekkel ellátta: Bónis Ferenc. Bp. 1964. 225–234.

Dücsösség es Dicsiret tenéked... (4 vsz., új számozással: pag. 338., Perenyében latinul, *Gloria laus*... kezdősorral, kéttűbás recitatív dallamon ismerik).¹¹⁴ Mesterházi Miklós vépi iskolamester és a perenyei iskolamester nyilván közös forrásból dolgozott. Az írott és az élő források kapcsolata azt bizonyítja, hogy ezek az énekek biztosan ismertek voltak Szombathely környékén a 18. század eleje óta.

Összefoglaló elemzés

A kisiskolák (*schola vernacula, schola trivialis, schola nationalis*) tanítói (*ludi magister, schola rector, ludi rector*) és a nagyobb településeken alkalmazott segédtanítói (*praeceptor*) deákos műveltséget hordozó, alapvető liturgikus, irodalmi és zenei műveltséggel rendelkező csoportot jelentettek az 1560 és 1868 közötti időszak paraszti és mezővárosi társadalmában. A késő középkori *literátus* réteg utódaiként tarthatjuk őket számon. Ezt a típust kodifikálta az *I. Ratio Educationis* 1777-ben, és élte tovább az 1868-as oktatási törvényig, amely a népiskolák rendszerét hozta létre. Ők jelentették a korabeli vidéki értelmiséget a nagyfokú írástudatlanság idején.¹¹⁵ Tanulmányunkban mélyfűrés-szerűen négy olyan kisiskola (Kenyeri, Vép, Kunsziget, Dör) felekezeti, liturgikus, paraliturgikus és anyagi környezetét vizsgáltuk az 1777 előtti győri egyházmegye területéről, ahonnan a 18. századból kéziratok népekeskönyv maradt fenn. Fő forrásaink voltak a neveléstörténeti kutatás által eddig még alig vizsgált, a 17. század második felétől hazánkban is rendszeresen vezetett *canonica visitatiók*, a 18. század gyakorlatára jellemző, még az egyházlátogatási jegyzőkönyveknél is részletesebb *conscriptiók*, továbbá az anyakönyvek és a plébániai kegyes alapítványi iratok. Sokszinű, igen részletes és interdiszciplináris kutatásra alkalmas adat forráscsoportról van szó. Fontos adatokat kaphatunk belőlük nemcsak a ludi magister nevééről, életkoráról, képzettségéről, iskolája állapotáról, hanem általa az adott közösségben (*communitas*) végzett liturgikus (pl. orgonás és/vagy énekes mise, gyászmise, vesperás, fogadalmi és búcsús-patrocíniumi körmenet) és paraliturgikus (pl. litánia, halottvirrasztó, ostyasütés, betlehemezés, vízkereszti házzsenteles és csillagjárás) szokásokról¹¹⁶ is.

¹¹⁴ Az írott forrás: Vépi énekeskönyv (1731). Szombathely, Berzsenyi Dániel Megyei Könyvtár, Savariensia H b. 1058. Mikrofilm: MTAK 2529/IV. és 2663/V. (STOLL: A magyar kéziratok énekeskönyvek 1047.) A hangzó énekkiadás: *Medgyesy S. Norbert* (szerk.): *Ecclesia Agathae*. A 250 esztendő perenyei templom tanulmánykötete és népének-hanglemezei. Bp. 2011. CD-ROM Track 006a–b, 012, 016a–c, 018a–b, 025a–b, 028a–b, 037a–d, 039a–b, 041a–b, 055, 082, 116a–c2.

¹¹⁵ *Tóth István György*: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 17) Bp. 1996.

¹¹⁶ Bővebben: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: A laikus vallásosság története mint kutatási feladat. In: *Tüskés Gábor – Knapp Éva*: Népi vallásosság Magyarországon a 17–18. században. Bp. 2001. 13–26; *Bárth Dániel*: Egyházi források a történeti szokáskutatás szol-

A vasi Kenyeri község énekeskönyve 1708-ban – irodalom- és zenetörténeti fontossága mellett – kivételes kegyességtörténeti jelentőséggel bír. Ugyanis e község temploma abban az esztendőben – a török hadjárat (1683) következtében még mindig – romokban hevert, nem volt sem plébánosa, sem katolikus iskolamestere, licenciátusról nem szólnak a források, és lakossága felekezeti szempontból megosztottan élt. (A helyi evangélikusok oktatását 1697-ben a szlovák anyanyelvű Zsolnay András látta el.) A csonkán 370 oldalt számláló, szépen illusztrált kézirat összeállítója ismeretlen, valószínű, hogy egy helybeli előénekes¹¹⁷ lehetett, aki ennek a könyvnek az énekeivel őrizte a katolikus hitéletet Kenyeriben.

Mesterházi Miklós a katolikus lakosságú vasi Vép mezőváros ludi magistereként szolgált 1731-ben. Ekkor papírra vetett, 347 oldalt számláló kéziratot gyűjteménye számos dramatikus jellegű és a protestáns tanokat és vallásalapítókat elmarasztaló éneket tartalmaz. Helyzete, szolgálati lakása és ellátása mind Mesterházinak, mind utódainak (Horváth Jánosnak 1748-ban, Horváth Istvánnak 1756-ban és Ambrus Józsefnek 1780-ban) stabil volt, amelyhez a patrónus Erdődy család is hozzájárult.

Paksi Márton György a Győr megyei Öttevénysziget (Kunsziget) ludi rectoraként dolgozott. Életéről sem a visitatiók, sem az anyakönyvek nem árultak el semmit. Csak annyit tudunk róla, hogy a 721 oldalt számláló, többszólamú énekek kottáját is tartalmazó, *Typis Scholaris* alapján vezetett énekeskönyvét 1760–1761-ben e faluban vetette papírra. Kunsziget 1787-ig Öttevény filiája volt, ezért az iskolamesternek és énekeskönyvének jelentősége a helyi vallásgyakorlat, a jellegzetes filia-lelkiség szempontjából felértékelődik. Paksi kézírata január 4-re és december 9-re saját, könyörgő jellegű Mária-éneket ír elő, amelyből – a jelzett napokon – helyi fogadalmi ünnepre következtethetünk. A terjedelmes kéziratot 1788 nyáron a szintén Győr megyei Koroncó templomában használták.

Kováts István iskolamester a saját tollrajzaival díszített, 425 oldalból álló, méltán híres *Dőri énekeskönyvet* hagyta örökül e rábaközi községben az 1763–1774 közötti időszakból. Az 1759-es vizitáció szerint a katolikus és evangélikus felekezeti Dör leányegyház anyagiakban szegény település volt, plébános, iskolamester, iskolaépület, licenciátus és orgona nem szolgált a Kisboldogasszony templomába járó helybeliek lelki igényeit. Az 1766-ban készült jegyzőkönyv viszont már biztos jövedelemmel és iskolaépülettel említi énekeskönyvünk készítőjét, a Szilból (Sopron m.) származó Kováts István ludi magistert, aki 28 évesen, 1762-ben került Dör filiába. Ilyen körülmények között született az a kiváló kézirat-együttes, amely – többek között – azt az epikus, a *Pécsi énekeskönyvben* (1674) töredékesen már szereplő Szent László-éneket (incipit: *Gyönyörködhetünk*

gálatában. In: *Fülemile Ágnes – Kiss Réka* (szerk.): Történeti forrás – néprajzi olvasat. Gazdaság-, társadalom- és egyháztörténeti források néprajzi értelmezésének lehetőségei. Bp. 2008. 290–300.

¹¹⁷ 19–20. századi utódaikról: *Barna Gábor* (szerk.): Szentemberek – a vallásos élet szervező egyéniségei. (Szegedi Vallási Néprajzi Könyvtár 1) Szeged–Bp. 1998.

nyilván, magyar népek...) is tartalmazza, amelyik a *Képes Krónika* 120. és 124. fejezetét énekli meg.¹¹⁸

Összességében elmondható, hogy az iskolamesterek nemcsak az oktatás tereén biztosították egy közösség fennmaradását, hanem ugyanolyan kiemelkedő szerepük volt a katolikus vallásgyakorlat fenntartásában és a megújulás elősegítésében.¹¹⁹ Különösen olyan kistelepüléseken, ahol pap csak nagyobb ünnepeken és a betegek ágyánál fordult meg. Ennek a pasztorációs-oktató munkának volt kiváló segédeszköze, egyik „tankönyve” az iskolamesterek által összemásolt énekeskönyv, amely – sok esetben – a *helybéli* oktatás és kegyességi, paraliturgikus gyakorlat letéteményeseként, elsőrangú forrásműveként funkcionált. Meghatározta a helyben, különösen a pap nélküli filiákban megélt (népi) vallásosság tartalmát és formáit. Énekeiknek többsége magas irodalmi és zenei értékszinten mozog. E manuskriptumok többnyire a 17. századi nyomtatott énekeskönyvek (*Cantus Catholici*, Kájoni *Cantionale Catholicuma*, Náray-énekeskönyv) tételeit örökítették át és egyben variálták tovább saját pátriájukban. Ezzel olyan hatást fejtettek ki, hogy pl. a vasi Perenye esetében 12 népének máig él azok közül, amiket a közeli Vép iskolamestere 1731-ben vetett papírra. E kéziratokban olvasható népénekek tartalma leggyakrabban didaktikus, amelyek segítségével a katolikus – különösen az Eucharisziáról, Szűz Máriáról és a szentekről szóló – hittanítást énekelve oktatták a ludi magisterek. Ennek a munkának fontossága a vegyes felekezeti településeken (esetünkben Kenyeri és Dör) különös jelentőséggel bírt. A magyar (Márton, Adalbert, István, Imre, László, Erzsébet)¹²⁰ és más szentek (különösen György, Miklós) életrajzát, politika-, had- és egyháztörténeti jelentőségét pedig sok versszakos, epikus-historikus énekek sokaságával tanították meg. Ennek következtében a ludi magisterek kéziratosa énekeskönyveit oktatás- és kegyességtörténeti forrásként is számon tarthatjuk. Az iskolamesteri állás elnyerése, szerényebb anyagi körülmények között ugyan, de stabilizálta a

¹¹⁸ Dóri énekeskönyv (1763–1774) 153a–b. Kiadta és elemzi: *Medgyesy S. Norbert*: Szent László király alakja az 1650 és 1845 között keletkezett kéziratosa és nyomtatott énekeskönyvekben. In: *Medgyesy-Schmikli Norbert – Székely Zoltán* (szerk.): „Vállal magasb mindeneknél.” A Szent László-herma Győrbe érkezésének 400. évfordulóján megtartott tudományos konferencia előadásai. Győr 2007. június 25–27. Arrabona 46 (2008:1) 193–226, 209–211. Nr. 10. Gyakorlati kiadása: *Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert* (szerk.): Énekek Szent László király tiszteletére – *Cantiones de Sancto Ladislao rege*. Bp. 2012. 154–160. Nr. 34.

¹¹⁹ Párhuzamos elemzés a szomszéd egyházmegyéről: *Dénesi Tamás*: Katolikus megújulás a 18. századi veszprémi egyházmegyében. In: *Hermann István – Karlinszky Balázs* (szerk.): Megyetörténet. Egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére. Veszprém 2010. 103–139.

¹²⁰ Példák és elemzésük: *Medgyesy S. Norbert*: „Magyar Ország fondálója...” XVII–XVIII. századi históriás és könyörgő népénekek Szent István király tiszteletére. In: István, a szent király 114–143, 508; *Kovács Andrea – Medgyesy S. Norbert* (szerk.): Énekek Szent István király tiszteletére – *Cantiones de Sancto Stephano rege*. Bp. 2014; *Medgyesy S. Norbert*: „Három állapotban Istennek szolgáltál, Szűzesség, Házosság, özvegyességben voltál...” 17–18. századi énekek Árpád-házi Szent Erzsébet tiszteletére iskolamesterek kézírataiban. In: *Bajáki Rita – Báthory Orsolya* (szerk.): A nők és a régi magyarországi vallásosság. Bp. 2015. 209–242.

18. századi literátus életét, hiszen ezen a poszton szolgálati lakást kapott kisebb földbirtokkal, és az adott község jobbágysai és zsellérei is tartoztak neki meghatározott járadékokkal. A vizsgált négy kisalföldi példa azt mutatja, hogy az iskolamesterek egzisztenciális és anyagi helyzete sokat javult a 18. század közepén.

RESÜMEE

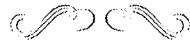
Grundschulen, deren Lehrer und ihre handgeschriebenen Gesangbücher im Diözese Raab im 18. Jahrhundert

In der Studie werden die Grundschulen (*schola vernacula, schola trivialis, schola nationalis*) der vier Dörfer *Kenyeri, Vép, Kunsziget* und *Dör* in den Gespanschaften Sopron, Vas und Győr untersucht. Die Dorfschullehrer (*ludi magister, schola rector, ludi rector*) und die konfessionelle, liturgische, paraliturgische sowie finanzielle Umwelt der Gemeinden zwischen 1690 und 1800 sind in den Mittelpunkt der Betrachtung gestellt. In den oben genannten Dörfern sind handschriftliche kirchliche Gesangbücher aus dem 18. Jahrhundert erhalten geblieben, die von den Dorfschulmeistern niedergeschrieben wurden. Das Gesangbuch von Kenyeri (1708) bewahrte die örtliche katholische Volksfrömmigkeit, ohne eine Kirche, einen Pfarrer oder einen Schulmeister im Dorf zu haben. Miklós Mesterházi, der Dorfschulmeister von Vép schrieb 1731 ein Manuskript (347 Seiten) nieder, das von den Schulmeistern János Horváth im Jahre 1748, von István Horváth im Jahre 1756 und schließlich von József Ambruch im Jahre 1780 wiederum festgehalten wurde. Márton György Paksi war als Lehrer der Tochterkirche in Kunsziget tätig. Aus seinem Leben ist nur bekannt, dass er sein Gesangbuch (721 Seiten) zwischen 1760 und 1761 in diesem Dorf zu Papier brachte. Paksi schrieb in seinem Manuskript für den 4. Januar und den 9. Dezember eigene, betende Marienlieder vor. Die Daten weisen wahrscheinlich auf das örtliche Devotionsfest hin, das an den genannten Tagen abgehalten werden sollte. Das Gesangbuch *Dőri énekeskönyv* (425 Seiten) schrieb der Schulmeister István Kováts 1763–1774 nieder. Er ist in Szil (Gespanschaft Sopron) geboren und war 28 Jahre alt, als er 1762 in die Fialkirche Dör ankam. Als er seine Arbeit aufnahm, gab es im Dorf weder ein Schulgebäude noch eine Orgel. Diese wurden erst unter seiner Tätigkeit als Schulmeister gebaut.

Die Dorfschulmeister spielten eine entscheidende Rolle nicht nur bei der Bildung, sondern auch bei der Erhaltung der Religionsübung und bei der Förderung der Erneuerung. Besonders an den kleinen Filialorten waren sie von großer Bedeutung, wo der Pfarrer nur an den größeren Festtagen ins Dorf kam. Die von den Schulmeistern abgeschriebenen Gesangbücher dienten als „Lehrbücher“, als herausragende Hilfsmittel der Seelsorge- und Bildungstätigkeit. Die Manuskripte erschienen als erstrangige Quellen der *hiesigen* Bildung und der frommen, paraliturgischen Praxis. Sie bestimmten den Inhalt und die Formen der vor Ort erlebten Volksfrömmigkeit, besonders an den Filialorten ohne einen Pfarrer. Die Mehrheit der Gesänge der Manuskripte ist literarisch und musikalisch hochwertig, und ist in der kirchlichen Volksmusik auch heute noch zu finden. Die untersuchten vier Beispiele aus der Kleinen Ungarischen Tiefebene zeigen,

dass sich sowohl die existenzielle als auch die finanzielle Lage der Dorfschulmeister in der Mitte des 18. Jahrhunderts deutlich verbesserte.

Übersetzt von ELISABETH BÁN

Rövidítések

FORRÁSOK

- ÁBTL = Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára
GyEKK = Győri Egyházmegyei Kincstár és Könyvtár
GyEL = Egyházmegyei Levéltár, Győr
GyKHHt = A győri káptalan hiteleshelyi levéltára
 Felv. jk. = Felvállási jegyzőkönyvek
GyKMLt = A győri káptalan magánlevéltára
 Feudális = Feudáliskori gazdasági iratok
PL = A győri püspökség levéltára
 Can. Vis. = Egyházlátogatási jegyzőkönyvek (Visitationes canonicae)
 Egyházkorm. = Egyházkormányzati iratok
 Plébániai lt. = Plébániai és espereskerületi levéltárak
MNL GyMSMGyL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára
MNL GyMSMSL = Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára
SVL = Sopron Város Levéltára
MNL OL = Magyar Nemzeti Levéltár Magyar Országos Levéltár, Budapest
DF = Diplomatikai Fényképgyűjtemény
DL = Diplomatikai Levéltár
MKA = Magyar Kamara Archívuma
MKL = Magyar Kancelláriai Levéltár
 Lib. reg. = Királyi könyvek (Libri regii) (A 57)
MNL VaML = Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltára
OSzK = Országos Széchényi Könyvtár
 Kt. = Kézirattár
ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv
 AVA FHKA = Allgemeines Verwaltungsarchiv Finanz- und Hofkammerarchiv
 HHStA = Haus-, Hof- und Staatsarchiv
PFL = Pannonhalmi Főapátsági Levéltár
SzEL = Szombathelyi Egyházmegyei Levéltár
VÉL = Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár

BIBLIOGRÁFIA

- ÁUO = *Wenzel Gusztáv*: Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII. Pest, Bp. 1860–1874.
- BÁN: Sopron újkori egyháztörténete = *Bán János*: Sopron újkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából IV/2) Győr 1939.
- BEDY: Felsőörs = *Bedy Vince*: A felsőörsi prépostság története. (A veszprémi egyházmegye múltjából 3) Veszprém 1934.
- BEDY: Győri káptalan = *Bedy Vince*: A győri székeskáptalan története. (Győregyházmegye múltjából III) Győr 1938.
- BEDY: Győr katolikus vallásos életének múltja = *Bedy Vince*: Győr katolikus vallásos életének múltja. (Győregyházmegye múltjából V) Győr 1939.
- BEDY: Papnevelés = *Bedy Vince*: A győregyházmegyei papnevelés története. (Győregyházmegye múltjából II) Győr 1937.
- BEDY: Pápóc = *Bedy Vince*: A pápóci prépostság és perjelség története. (Győregyházmegye múltjából VI) Győr 1939.
- BUZÁS: Kanonische Visitationen I–IV. = *Josef Buzás*: Kanonische Visitationen der Diözese Raab aus dem 17. Jahrhundert I–IV. (Burgenländische Forschungen 52–55) Eisenstadt 1966–1969.
- Cameralia = *Cameralia documenta pontificia de Regnis Sacrae Coronae Hungariae (1297–1536)*. I–II. Feltárta, szerkesztette és közreadja †*Lukcsics József*, *Tusor Péter*, *Fedeles Tamás*. Szerkesztőtárs *Nemes Gábor*. (CVH I/9–10) Bp.–Róma 2014.
- CSÁNKI = *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–V. Bp. 1890–1913.
- CVH = *Collectanea Vaticana Hungariae*
- DRESKA I–IV. = *Dreska Gábor*: A pannonhalmi konvent hiteleshelyi működésének oklevéltára I–IV. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 6, 8, 10, 19). Győr 2007–2013.
- ENGEL: Archontológia = *Engel Pál*: Magyarország világi archontológiája 1301–1457. I–II. Bp. 1996.
- ETE = *Bunyitay Vince – Rapaics Rajmund – Karácsonyi János – Kollányi Ferenc – Lukcsics József* (kiad.): Egyháztörténelmi emlékek a magyar hitújítás korából. I–V. Bp. 1902–1912.
- FEJÉR = *Georgius Fejér*: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.
- GECSÉNYI: Gazdaság, társadalom, igazgatás = *Gecsényi Lajos*: Gazdaság, társadalom, igazgatás. Tanulmányok a kora újkor történetéből. Győr 2008.
- GYÖRFFY: Történelmi földrajz = *Györffy György*: Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza I–IV. Bp. 1963–1998.
- GySz = Győri Szemle
- HÁZI: = *Házi Jenő*: Sopron szabad királyi város története. I. rész 1–7, II. rész 1–6. Sopron 1921–1943.

- HÁZI: Sopron középkori egyháztörténete = *Házi Jenő*: Sopron középkori egyháztörténete. (Győregyházmegye múltjából 4/1) Győr 1939.
- HO = *Ipolyi Arnold - Nagy Imre - Paur Iván - Ráth Károly - Véghegy Dezső* (kiad.): Hazai okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–VIII. Győr–Budapest 1865–1891.
- HORVÁTH: Győr megye = *Horváth Richárd*: Győr megye hatóságának oklevelei 1318–1525. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 1) Győr 2005.
- In labore fructus = *Nemes Gábor - Vajk Ádám* (szerk.): In labore fructus. Jubileumi tanulmányok Győregyházmegye történetéből. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 13) Győr 2011.
- KOLLÁNYI: Esztergomi kanonokok = *Kollányi Ferenc*: Esztergomi kanonokok 1100–1900. Esztergom 1900.
- LK = Levéltári Közlemények
- LSz = Levéltári Szemle
- LUKCSICS = *Lukcsics Pál* (kiad.): A XV. századi pápák oklevelei. I–II. (Monumenta Hungariae Italica 1–2) Bp. 1931–1938.
- MKSz = Magyar Könyvszemle
- MREV = *Guilelmus Fraknói - Josephus Lukcsics* (ed.): Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis. I–IV. Bp. 1896–1907.
- PFEIFFER: Névtár = *Pfeiffer János*: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kanonokjai, papjai. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae 8) München 1987.
- PRT = *Erdélyi László - Sörös Pongrác* (szerk.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend története. Kiadja a pannonhalmi Szent Benedek-rend. I–XII. Bp. 1902–1916.
- SO = *Nagy Imre* (szerk.): Sopron vármegye története. Oklevéltár. I–II. Sopron 1889–1891.
- SSz = Soproni Szemle
- SÜMEGHY: Sopron = *Sümeghy Dezső* (szerk.): Sopron vármegye levéltárának oklevél-gyűjteménye. I. rész: Középkori oklevelek. (1236–1526.) Sopron 1928.
- TSz = Történelmi Szemle
- ZsO = *Mályusz Elemér - Borsa Iván - C. Tóth Norbert - Neumann Tibor - Lakatos Bálint* (szerk.): Zsigmondkori oklevéltár I–XII. (1387–1425) (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának kiadványai II. Forráskiadványok 1, 3–4, 22, 25, 27, 32, 37, 39, 41, 43, 49, 52) Bp. 1951–2013.